

Nübüvvet Savunusu Bağlamında Delâilü'n-Nübüvve'nin Yeri ve Önemi

The Place and Importance of Dalā'il al-Nubuwwa in the Context of the Defense of Prophethood

Lütfi BOZKALE

Dr., Ankara/Türkiye

Ph.D., Ankara/Türkiye

lutfibozkale@hotmail.com | orcid.org/0000-0002-7247-7014

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type

Araştırma Makalesi Research Article

Geliş Tarihi Date Received

22 Eylül 2023 22 September 2023

Kabul Tarihi Date Accepted

26 Aralık 2023 26 December 2023

Yayın Tarihi Date Published

31 Aralık 2023 31 December 2023

İntihal Plagiarism

Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

This article has been scanned with iThenticate software. No plagiarism detected.

Etik Beyan Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Lütfi Bozkale).

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Lütfi Bozkale).

CC BY-NC-ND 4.0 lisansı ile lisanslanmıştır.

Licensed under CC BY-NC-ND 4.0 license.

Atıf | Cite As

“ Bozkale, Lütfi. “Nübüvvet Savunusu Bağlamında Delâilü'n-Nübüvve'nin Yeri ve Önemi”. *Kader* 21/2 (Aralık 2023), 795-825. <https://doi.org/10.18317/kaderdergi.1365051> ”

Öz

İnsanın yaratıcısı ile kurduğu inanç bağlarından biri de peygamber vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Çağımıza yansıyan boyutlarıyla entelektüel düzeyde tartışılan nübüvvet karşıtlığı alanındaki problemler ciddi bir inanç sorununa tekabül etmektedir. Tevhide dayalı inanç sisteminde nübüvvetle bilinen akâid ilkeleri Allah'a, nübüvvet ve ahirete iman şeklinde temellendirilmiştir. İnanç dünyamızı düzenleyen ve akılla da imkânı kabul edilen bu üç prensibin detayları, bize Allah tarafından nebiler aracılığı ile bildirilen bilgilerdir. Bu ekseninde tek Tanrılı dinlerin teolojisi nübüvvetin belirlediği çerçeveye ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak nübüvvet dinin çıkış noktası olarak, Allah ve ahiret inancı hakkındaki bilgileri elde etmede en sahit ve sağlıklı yol olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihi izlekte görülen şekliyle din karşıtı çevre ve felsefelerde nübüvvet karşıtı bir duruş gözlemlenmiştir. İslâm fetihleri sonucunda elde edilen topraklarda yaşayan İran kökenli senevî geleneklerde ve onların etkilendiği Hint kökenli Berâhime ve Budist inanç çevrelerinde görülen nübüvvet karşıtı bu tutum İslâm toplumunda ciddi tartışmalara yol açmıştır. İslâm âlimlerinin, heretik mühlidler olarak tanımladıkları söylem çevreleri, salt akla dayanarak vahiy karşıtı iddialarda bulunmuştur. Bunlara karşı savunu eserleri yazan ulemâ; aklın, vahyin ve duyuların delaleti ile cevap üretmişlerdir. Bilgisel içerikleri ile dikkat çeken bu eserlerde peygamberlik, Hz. Muhammed özelinde tarihi ve geleneksel delillerle savunulmuş her iki yön Kur'ân'daki ayetlerle de teyit edilmiştir. Özellikle erken dönem savunu eserlerinde görülen Ehl-i kitap mensuplarının kabul ettiği geleneksel peygamberlik delilleri üzerinden yürütülen bu muhteva nübüvvetin temel argümanı "Hucec ve A'lâm" delilleri olarak ilk teliflerde yer almıştır. Müslüman düşüncesinde klasik döneme kadar yazılan elçiliği ispat eserlerini muhteva açısından iki grupta ele aldık Bunların ilki: Peygamberliği sadece geleneksel deliller üzerinden elçinin elinde gerçekleşen mucize ve benzeri harikulade olayları nakleden rivayetler üzerinden ele alan eserler. İkincisi nübüvveti geleneksel delilleri ile ağırlıklı olarak burhanî tarihî ve sosyolojik yönden ispat etmeyi amaçlayan eserler. Muahhar dönemde yazılan savunu eserlerinde de sistematik olarak ana amacı nübüvveti savunmak olan âlimler aynı muhteva üzerinden telif faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bu faaliyet sonucunda literatürde "Delâilü'n-nübüvve" olarak isimlendirilen özel bir yazın türü ortaya çıkmıştır. Bu çalışma hicri II. Asırda başlayıp III. ve IV. asırlarda etkisi gittikçe artan nübüvvet karşıtı meydan okumalara karşı yazılmış peygamberlik savunusu, "Delâilü'n-nübüvve" eserlerinin önemli örneklerini tanıtır bunların literatürdeki yeri ve önemini vurgulamak üzerine olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Tevhid, Peygamberlik, Delil, A'lâm.

Abstract

The bond of faith that man has established with his creator was realized through the prophet. The problem of anti-prophecy, which is widely experienced at the intellectual level with its dimensions affecting our age, corresponds to a serious belief problem. The principles known via prophecy in monotheistic religions are summarized as beliefs in Allah, prophecy, and afterlife. The theology of monotheistic religions emerged within the framework determined by the prophethood. As a result, the prophethood, as the starting point of religion, appears as the most accurate way to obtain information about God and the afterlife. An anti-prophetic attitude has been observed in the anti-religious circles and names renowned for it have been seen in the historical path. This anti-prophetic attitude seen in the Iranian origin dualist traditions and in the Indian origin belief circles of Barâhima and Buddhism living in the lands acquired as a result of the Islamic conquests, has led to serious debates in the Islamic society. Scholars who wrote polemical works against them produced answers by staying in the scope of reason. In these works, which stand out with their erudition, the institution of prophethood in the person of the Prophet Muhammad is supported by historical and traditional arguments and then by verses of the Qur'ân. The basic arguments of the prophethood called 'hujaj and a'lâm' are included in apologetic works of the early period, which are mainly based on the traditional evidence of prophethood accepted by the People of the Book. The Works aiming to demonstrate the propethood in muslim thought until the classical period divided into two groups in terms of content. Firstly : works that deal with prophethood only through traditional evidence and narrations that narrate miracles and similar wonderful events that took place in the hands of the messenger. Secondly, works aiming to prove prophethood in historical and sociological terms, along with its traditional evidence. In the following period, scholars whose main purpose is to systematically prove the prophethood continued their writing activities on the same subject. During this activity, a special literary genre named Dalâ'il al-nubuwwa was formed in the literature. This article aims to introduce the essential examples of Dalâ'il al-nubuwwa Works, written against the anti-prophetic challenges emerged in the second century of the hijra and gradually increased during the third and fourth centuries of the hijra and focus on their place and importance in the literature.

Keywords: Kalâm, Monotheism, Prophecy, Evidence, Guidance.

Giriş*

Kelâm ilminde, Allah-peygamber ilişkisi üzerine kurulu olan nübüvvet tecrübesi dinin çekirdek prensibi olup düşünce tarihinde Allah'ın varlığı (ulûhiyyet) ve dirilişe (meâd) iman prensipleriyle birlikte ele alınan önemli konulardan biri olmuştur.¹ İnsan varlığına eşlik eden ve dini inançları ümmetlerine sahih veçheleri yönüyle tebliğ eden peygamberler, Allah'ın varlığı ve birliği inancı temelinde iyi ameller (mehâsin) işleyip varlığın amaçsallığı (ahiret) ilkesini yaymayı hedeflemişlerdir.

Bütün peygamberlerin getirmiş olduğu inançların özü tevhid ilkesidir. Bu ortak inanç, değer zemininde diğer elçilerle birlikte son peygamber Hz. Muhammed'in örnekliliğini yaptığı hak dinin ilkelerini temellendiren önemli bir prensiptir. Bu ilgi bağlamında İslâm düşüncesinin erken dönemlerinde ortaya çıkmış olan nübüvvet karşıtlığı sorunu, kaynaklarda iki aşamada ele alınmış olup, bunun ilk aşaması; Hz. Muhammed hayatta iken başlayan Mekke müşrikleri ve Ehl-i kitap çevrelerinin onun nübüvvetine karşı gösterdikleri olumsuz reaksiyondan oluşmaktadır. Sorunun ikinci aşaması ise Müslüman sosyolojide özellikle hicrî ikinci asra tekabül eden dönemde akıl varken onun yeterli olduğu dolayısıyla bi'setin gereksiz olduğu iddiasıyla vahiy karşıtlığı yapmış zındık/mülhid söylem çevrelerinin konuya etkisidir. Bu muhtevada Sümeniyye ve Berahime gibi Hint orjinli dinler ve düalist Fars kökenli Senevî/Mecusî geleneklerde mutlak anlamda nübüvvet karşıtı bir tutum görülmüştür. Bunun yanı sıra teolojik tartışmaların başlaması sonrası Yahudi ve Hristiyanların Hz. Muhammed'in nübüvvetine yönelik reddiyeleri de bir problem olarak ortaya çıkmıştır.²

İbn Nedîm (ö. 385/995), Kādî Abdülcebâr (ö. 415/1025) ve Abdülkâhir el-Bağdâdî (ö. 429/1037) gibi âlimlerin eserlerinde geçen muhtevaya göre fütuhât sürecinde İslâm kültür havzasına dâhil olan Fars kökenli gelenekler, eski dinlerinde yer alan ontolojik görüşlerin etkisiyle nübüvvet geleneğine aykırı gnostik görüşler ileri sürmüştür. Metafiziksel açıdan II/VIII. yüzyılın sonlarına doğru başlayıp III. ve IV. asırlarda etkisini artırdığı gözlemlenen nübüvvet karşıtı söylem ve görüşler; bu âlimlere göre Bâtıniyye ve Gâliyye gibi Müslüman görünümlü fırkalarca Hz. Ali ve

* Bu çalışma Lütfi Bozkale tarafından Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde İlahiyat Fakültesi Kelâm Ana Bilim Dalında 2022 yılında tamamlanan "Kelâm Literatüründe Nübüvvet Karşıtlığı Sorunu" adlı doktora tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

¹ Abdullatif el-Harputî, *Tenkihu'l Kelâm fi Akâidi ehli'l-İslâm*, çev. İbrahim Özdemir – Fikret Karaman (Elazığ: TDV Yayınları, 2000), 139; Ahmet Akbulut, *Nübüvvet Meselesi Üzerine* (Ankara: Birleşik Yayımevi, 1992), 7-8; Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM Yayınları 2010), 326.

² Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve* (Beyrut: Darü'r-Reyyan li't-Turas, 1405), 1/7-10; İbn Mutahhar el-Makdisî, *el-Bed' ve't-târih* (Beyrut: Mektebetü's-sekafeti'd-diniyye, ts), 4/9; Abdülkâhir Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, thk. M. M. Abdülhamit (Kâhire: Mektebetü dâri't-Turas, 1969), 347-354; Ebû Muhammed Alî b. Ahmed İbn Hazm, *el-Fasl fi milel ve'l-ehvâ ve'n-nihâl*, thk. Abdurrahman Umeyra-M. İbrahim Nasr (Riyad: y.y., 1982), 1/69; Hibetullah Şirazi el-Müeyyed-Fi'd-dîn, *el-Mecalisü'l-Müeyyeddiyye* (Kâhire: Muhammed Abdulgaffar, 1975), 24-25; Ahmed el-Hemedani Kādî Abdülcebâr, *el-Muğni fi ebvâbi't-Tevhid ve'l-Adl*, thk. Taha Hüseyin - İbrahim Mezkûr, (Kâhire: eş-Şeriketü'l-Mısriyye, 1965), 15/19-20, 109; Ebu Muhammed Tayyib el-Bâkılânî, *Kitâbu't-Temhidü'l-evâil ve telhisü'd-delâil*, thk. İmadüddîn Ahmed Haydar (Lübnan: Müessesetü kütübî's-sekafiyye, 1987), 126, 135-136; Ali b. Hüseyin Mes'ûdi, *Mü'ricü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*, thk. M. Muhyiddin Abdulhamid (Kâhire: Matbaatü's-Sa'ade, 1965), 1/78; Vehb b. Vâzih Ya'kûbi, *Tarihu'l-Ya'kûbi* (Beyrut: Mektebetü's-saduk, ts), 1/94; Ebü'l-Mu'în en-Neseffî, *Tebziratü'l-edile*, thk. Hüseyin Atay-Ş. Ali Düzgün (Ankara: DİB Yayınları, 2004), 2/3-13; Abdurrahman Bedevî, *min Tarihu'l-ilhad fi'l-İslâm* (Beyrut: Dirasatü'l-İslâmiyye, 1980), 120-121.

soyundan gelenlerin vasîlik yoluyla peygamber oldukları iddiası ve Hristiyan kökenli felsefe çevreleri tarafından Hz. Muhammed karşıtı bir perspektifle yürütülmüştür.³ İslâmî dönemde zındıklık olarak tanımlanan özellikle Maniheizt gelenekten beslenen din karşıtı bu tavır, İslâm'ın erken dönemine yansıyan boyutuyla Müslüman toplumunda ciddi krizlere neden olmuştur. Bu bağlamda eserleriyle kadim Hint-Fars düşüncesinin taşıyıcılığını yapan düşünürler; Abdullah b. Mukaffa (ö. 142/759), Abdülkerîm b. Ebû'l-Avcâ (ö. 155/772), Numan b. Münzir (?), İbn Tâlut (?), Ebû İsa el-Verrâk (ö. 247/861), İbn Râvendî (ö. 301/913) ve Ebû Bekir Zekeriyâ er-Râzî (ö. 313/925) gibi isimlerin nübüvvet makamını akilla⁴ eleştirdikleri nakledilmiştir.

Kaynaklardan anlaşıldığına göre entelektüel bir ilgiyle sadece akla ve ahlâka önem verip, peygamberlerle gelen dinî kaideleri (şerîat) yalanladıkları görülen bu isimlerin ifşa edilmesindeki amaç genel anlamda nübüvvet inancının dindeki temel umde olmasından kaynaklanmaktadır. Zira adı anılan isimlere dönemin ulemâsı tarafından gösterilen sert tavır heretik fikirlerin zararlı etkilerini toplumda en aza indirmek amaçlıdır. Bu önem bağlamında kelâm literatürüne yansıyan boyutuyla din karşıtı fırka ve isimlerin nübüvvet eleştirileri birbirine benzer şekilde akıl yeterli olduğu için vahye gerek olmadığı prensibine dayanan itirazlardan oluşmaktadır. Buna karşın Müslüman âlimleri Hz. Muhammed özelinde hem Resûlullah'ın nübüvvetini hem de peygamberliği ispatlamak amacıyla akli da ihmal etmemek kaydıyla Kur'an'ın icâz nazariyesini esas alan reddiye eserler kaleme almışlardır. Bu eserlerde değinilen muhtevaya göre tarihi süreçte nübüvvetin toplum nizamını tesisteki pratik rolü, gerekliliği ve akli imkânı peygamberliğin ispatında güçlü bir vurgu noktasıdır. Bu doğrultuda Resulullah'ın önceki peygamberlerde görüldüğü üzere mûcizeleri, şahsi özellikleri ve örnek ahlâkına konu almakla birlikte; getirdiği akıl mû'cizesi Kur'an'ın, nazmıyla beşer kelâmına göre üstünlüğü (tehaddi prensibi) ve ikna edici üslubu ve akli muhtevasına vurgu yapan bu eserlere kelâmında Delâilü'n-nübüvve denmiştir. Bu itibarla klasik dönemde oluşup olgunlaşan bu özel yazın türü vahye dayanan temelleriyle birlikte akli istidlâllere dayanan özgün yönleriyle de dikkatleri çekmektedir.

Delâilü'n-nübüvve eserlerindeki ağırlıklı düşünce, nübüvvetin klasik delilleriyle beraber deist iddialara karşı dinin metafiziksel yönden bütün varlığı kuşatan eşsiz bir tecrübe olduğu yani ilahî bir kaynak olarak yetkinliği prensibine dayanır. Bu bakımdan hakikatin tespitinde sadece aklın a priori kurallarının yeterli olmayacağı; marifete ulaşmada daha sağlam ve kapsamlı epistemik bir kaynağa ihtiyaç olduğu vurgulanmaktadır. Sorunun çözümünde öncelikle dinin kanunlarını esas alan kelâmcılar, Berâhimî teori başta olmak üzere nübüvvet karşıtı akımların vahiy karşıtı akli kritiklerine karşı yine aklın delâleti içinde kalarak; Allah'ın ilim, yaratma ve kudretini referans alarak metafizik tecrübeler etrafındaki delillerle çok yönlü cevaplar üretmişlerdir. Görüleceği üzere gerek nübüvvetin gerekliliği gerek peygamberlerin elçi ve vekil olarak görev tanımlarının niteliği⁵ ve gerekse peygamberlik iddiasının ispatı konusunda Delâilü'n-nübüvve eserlerinin özel bir konumu bulunmaktadır. Çalışmada Delâilü'n-nübüvve adlı teliflerin türleri, tasnif edildiği

³ Muhammed b. Ebû Yakub İbn Nedim, *el-Fihrist* (Karaçi: Rıza Teceddüd, ts), 279-281, 294; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 149-150, 278-284; Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbitü delâilü'n-nübüvve* (Kâhire: Darü'l Mustafa, ts), 2/ 517-519, 582-584.

⁴ İbn Nedim, *el-Fihrist*, 216, 218, 401; Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbitü delâilü'n-nübüvve*, 1/51-52, 80, 231-232; Ebû'l-Ferec İsfahânî, *Kitabü'l-Egâni* (Beyrut: y.y., ts), 3/100-103; Bedevî, *min Tarihu'l-İlhâd fi'l-İslâm*, 37.

⁵ Harun Çağlayan, "Elçi ve Vekil Bağlamında Nübüvvet", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 8 / 2 (Nisan 2016), 67-95.

yöntemleri ve kullanılan terimlerin anlam bağıntıları kıyaslanarak analitik bir değerlendirme yapılmaya çalışılmış, ayrıca tarihi süreçte bu türün farklı adlandırmalarla nübüvveti ispattaki kapsayıcı rolüne tasviri açıdan dikkat çekilmiştir.

1. Delâilü'n-Nübüvve Yazım Türünün Oluşum Süreci

Kaynaklarda geçtiğine göre hicrî II. miladi VIII. asrın ortalarına denk gelen dönemde ortaya çıkmış olan din karşıtı senevî filozoflara karşı kelâmcılar, nübüvvetin hem akli hem de tarihsel imkânıyla ilgili eserler kaleme almışlardır. Bu eserlerde geçen ana muhtevaya göre Allah'ın akıl ve seciye bakımından, farklı farklı yarattığı insanların bir kısmına elçilik görevini vermesi ve onları mücizelerle destekleyip teyit etmesi aklen mümkündür. Çünkü insanların sadece akıl yoluyla bilemeyeceği gaybî konular ve ibadetlerin nasıl yapılacağı gibi hususlarda hakikati öğrenmesi için bir peygamberin varlığına ihtiyaç vardır.⁶ Bu muhteva temelinde ilk örnekleri verilen nübüvvet savunusu eserlerindeki sistematik düzen tespit edebildiğimiz kadarıyla önceki peygamberlik tecrübelerinden yola çıkarak Hz. Muhammed'in nübüvvetinin de kendinden önce gönderilen elçilerle benzer tecrübelerle gerçekleştiği teması üzerinedir.

Ali b. Rabben et-Taberî (ö. 247/861), Ebû Osmân Amr b. Bahr el-Câhız (ö. 255/869) ve Kâsım b. İbrâhim er-Ressî (ö. 246/860) gibi erken dönem âlimlerinin eserlerinde konu hakkında sıklıkla vurguladıkları bu muhtevadan başka; bu eserlerde kaydedilen diğer bir sorun Hz. Peygamber'in nübüvvetine karşı çıkan Ehl-i kitaba mensup Hristiyanlardan farklı olarak; Dehrîyye'ye mensup senevî râfîzî söylemlerin, Allah'ın varlığı inancını da sarsarak, diriliş ve vahyin imkânını tümüyle yalanladıkları nakledilmiştir.⁷ Bunun yanı sıra Mecusiler, Berâhime (Sümeniyye hariç) ve Ehl-i kitabın ise Allah'ın varlığı ve vahyin imkânını kısmen kabul etmelerine rağmen Hz. Muhammed'in nübüvvetini reddedip onu peygamber kabul etmedikleri⁸ bilgisi aktarılmıştır. Nübüvveti geleneksel olarak tümüyle reddeden ilk gruptaki inkârcı çevrelere karşı İslâm âlimleri, özellikle A'lâmü'n-nübüvve ismiyle yazdıkları erken dönem delâil telifleriyle cevap vermiştir. "Delâil" şemsiyesi altında yazılan bu ilk türe giren "A'lâm" eserlerinde görülen ana fikir, insanlığın ihtiyacı bakımından nübüvvetin akli ve sosyal bir gereksinim içerdiği, aralarında adil bir sünnet (kanun) koyucununun bulunması gerektiği fikridir. Bu bağlamda peygamberlik misyonunun lüzumunu ortak tarihî-sosyolojik rasyonel tecrübî deliller etrafında gerekçelendiren bilginler, olgusal bir gerçeklik olarak ümmetleri içinde ahlâk önderleri olmaları yönüyle elçiliği aksiyomatik olarak savunmuşlardır. Nübüvveti kısmen kabul eden grupta yer alan İslâm karşıtlarına ise, Hz. Âdem'le başlayan ve Hz. Muhammed'in bi'setiyle sonlanan nübüvvet silsilesinin Allah'ın meşietini belirleyen ortak İbrâhimî tecrübelerle dayandığını bu noktada insanın tamamen ilâhî olan bu nimet ve tercihte hiçbir etkisinin olmadığı hakikatini savunmuşlardır. Hz. Peygamberin risâletiyle

⁶ Ebû'l-Hüseyn Malâtî, *et-Tenbîh ve'r-red* (Beyrut: M. Zahid el-Kevseri, 1968), 91-95; Salih Uzeyme, *Mustalahâtü'l-Kur'âniyye* (Beyrut: y.y., 1994), 401; Bağdâdi, *el-Fark beyne'l-fırak*, 281-282, 354.

⁷ Ebû Osmân Amr b. Bahr el-Câhız, *Resâilü Câhız Hucecû'n-nübüvve* (Beyrut: y.y., ts), 318, 325; Kâsım b. İbrahim er-Ressî, *el-Mecmuü'l-Kütüb ve'r-resâil, Kitâbü'r-Red 'ale'z-zındîkî'l-la'în İbni'l-Mu'kaffa'* (Yemen: Darü'l Hikmetü'l-Yemeniyye, 2001), 48-54; Ali b. Rabben et-Taberî, *ed-Din ve'd-devle fi isbati Nebiyyi Muhammed* (Beyrut: Adil Nüveyhiz, 1982), 110-112.

⁸ İbn Rabben et-Taberî, *ed-Din ve'd-devle*, 108, 110-111; İbn Nedim, *el-Fihrist*, 185, 204, 215, 230; Kâsım er-Ressî, *Kitâbü'r-Red 'ale'z-zındîkî'l-la'în İbni'l-Mu'kaffa'*, 48-49.

neticelenen ve kronolojik olarak nübüvvet düşüncesini haberle temellendiren bu delil, tarihi argüman yönüyle peygamberliğin genel bir delili olma özelliğine sahiptir.⁹

Kelâmcılara göre insan, bilgi elde ederken akılla birlikte haber ve duyulardan oluşan iki kaynağa daha başvurmaktadır. Dolayısıyla hayatta karşılaşılan farklı gereksinim ve sorunların çözülebilmesi için sadece akla veya duyu bilgisine dayanmak yetersizdir. Bu açıdan İslâm bilginlerine göre ruhsal açıdan beşerin dünyevi ve ölüm sonrası hayatla ilgili endişelerini karşılayabilecek tarzda bilgi alma ihtiyacı açıktır. İşte bu soru ve ihtiyaçlarını gidermesi ve mutmain olması için insanın akıldan daha eksiksiz, geniş (tevessü) bir bilgi kaynağına ihtiyaç vardır ki, bu bilgi kaynakları içinde haber olarak bilinen, nübüvvet geleneğine dayanır.¹⁰ Neticede vahye dayalı ilim ve inanç ekseninde oluşan nübüvvet fikri, 'Allah ile insanlar arasında kurulan yaratan-yaratılan ilişkisinin nasıl olması gerektiğini' öğretecek olan alternatifsiz ilâhî bir yoldur. Çünkü akıl ve duyulara nispetle din, metafiziksel bir tecrübe olarak insani zeminde oluşan rasyonel bilgiden daha yüksek bir kategoride dikey bir bilgi kaynağıdır. Bu bakımdan Ebü'l-Mu'în en-Nesefî (ö. 508/1115) ve Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) gibi âlimlere göre nübüvvet tecrübesi, insanlara, nimet veren yaratıcılarını yüce yönleriyle öğretip, ona nasıl şükredecekleri noktasında eşsiz bir kılavuz ve avantaj olmaktadır.¹¹ Tabir yerindeyse nebiler sayesinde insan, Yüce yaratıcısını doğru nispetlerle öğrenip varlığını atıl kılmadan ona inanıp, güvenli bir yolla O'nu tanımaktadır. Bu kontekste kelâmda nübüvvet düşüncesi, Ulûhiyete dayanan fikrî zeminde akılla yapılan istidlâl sonucu ontik ve epistemik temellere dayandırılmıştır. Zira elçilik, gerçekleştirikten yani vuku bulduktan sonra, akıl doğru yola referans olan bu fiilin, Allah'a ait olduğunu ve insan için iyiliği ve yararlarını kavramış, hikmetini bilmiştir.¹² Bu temelde *A'lâmü'r-resûl, İsbati'r-resûl* veya *Hucecü'n nübüvve* gibi adlarla delâil eserleri kaleme alan erken dönem Mu'tezile âlimleri¹³, peygamberlik düşüncesini varlık bilim, bilgi bilim ve değerlerin geçerliliği kriterleri üzerinden Allah'a nispet etmiş, onu ulûhiyet düşüncesi etrafındaki çıkarımlarla delillendirmişlerdir.

Tespit ettiğimiz kadarıyla literatürde Delâilü'n-nübüvve konusuna temel teşkil eden kaynak bilgileri nakleden ilk eser İbn İshâk'ın (ö. 151/768) *es-Sîre*'sidir. Daha sonra aynı alanda sıhhatli bilgiler aktaran önemli bir isimde Muhammed b. İsmâil el-Buhârî'dir (ö. 256/870). Buhârî *el-Câmiu's-sahîh*'in Kitâbü'l-Menâkıb bölümünde *A'lâmâtü'n-nübüvve fi'l-İslâm* başlığı altında konuyu incelemiş ve önemine dikkat çekmiştir. Ehl-i hadîs ekolünde bu yazın türünde eser veren diğer âlimlere değinecek olursak Ebû İshak el-Cûzcânî'nin (ö. 259/873) *Emârâtü'n-nübüvve* adlı çalışması bu sahada yazılmış önemli bir örnek olarak göze çarpmaktadır. Müttekaddimün dönemi hadisçilerinden telifine Delâilü'n-nübüvve adını veren ilk âlimin Ebû Zür'a er-Râzî (ö. 264/878) olduğu aktarılmıştır. Aynı asırda Zâhiriyye âlimi Dâvûd ez-Zâhirî'nin (ö. 270/884) *A'lâmü'n-nebî*

⁹ Ebû Mânsur Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid, thk.* Fethullah Huleyf (İskenderiye: Darü'l Camiâtul-Mısriyye, ts), 202-203; Ahmed b. Hamdan Ebû Hâtim er-Razî, *A'lâmü'n-nübüvve* (London: Darü's-Sâki, 2003), 4-6.

¹⁰ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğni*, 15/35-37; Nesefî, *Tebsratü'l-edille*, 2/16-20.

¹¹ Nesefî, *Tebsratü'l-edille*, 2/8-12, 16; Fahreddin er-Razî, *el-Metâlibü'l-âliye*, (Beyrut: y.y., 1987), 8/30-35, 113; İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *Medaricü's-sâlikîn beyniyya kena'büdu ve iyya ke'nestâin* (Beyrut: Darü'l kitabî'l-arabî, 1996), 1/86-90.

¹² Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed Mâverdî, *A'lâmü'n-nübüvve* (Beyrut: Darü'l kütübü'l-ilmiyye, 1986), 19-22, 24; Fahreddin er-Râzî, *el-Metâlibü'l-âliyye*, 8/115-120; Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğni*, 15/37-38; Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid*, 252, 264.

¹³ İbn Nedim, *el-Fihrist*, 211, 215, 216.

adıyla yazdığı bir telifi vardır. Literatürde bu alanla ilgili selef ekolüne mensup diğer ulemâ'ya ait eski telifler; Ebû Dâvûd es-Sicistânî'nin (ö. 275/889) *Delâilü'n-nübüvve*'si, İbn Kuteybe'nin (ö. 279/889) *A'lâmü'n-nübüvve*'si, İbn Ebü'd-Dünyâ (ö. 281/894), Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî (ö. 301/913), İbn Hibbân (ö. 354/965), Taberânî (ö. 360/971) ve Ebû Zer el-Herevî'nin (ö. 434/1043) *Delâilü'n-nübüvve* başlıklı kitaplarıdır. Aynı ekolden muahhar dönemde dikkat çeken diğer çalışmalar ise Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *ed-Dürri's-semîn fi hasâ'isi'n-nebiyyi'l-emîn*'i, Takıyyüddin İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) *en-Nübüvvât*'ı ve Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-Hasâ'ışü'l-kübrâ* adlı telifleridir.¹⁴

Yukarıda isimleri zikredilen klasik çalışmaların geleneksel olarak ağırlıklı rivayet yöntemine dayanmasına karşın Müslüman düşüncesinde Mu'tezile kelâm ekolü ve Meşşâ'ler olarak bilinen İslâm filozofları nübüvvet fikrini yeni ve özgün felsefi yöntemlerle kanıtlamışlardır. Felâsife olarak da isimlendirilen Ya'küb b. İshak el-Kindî (ö. 252/866), Ebû Nasr Fârâbî (ö. 339/950) ve Ebû Ali İbn Sînâ (ö. 428/1037) gibi bilginlere göre peygamberler, gönderildikleri dönemlerde ümmetleri içinde adalet ve eşitliğin tesisi konusunda *kanun vazı* olarak hem cinsleri olan insanlara liderlik etmiş, ayrıca yaratıp nimet veren Allah'a karşı ibadet ve şükürün nasıl yapılacağını öğretmiş fâzilet önderleridir.¹⁵

Müslüman düşüncesinde görülen farklı bakış açılarına rağmen Delâilu'n-nübüvve literatüründe benzer tarzda işlenen konularda vardır. Bu konular nübüvvetin tarihî ve mûcizevî yönlerine daha çok vurgu yapmak üzerinedir. Zamanla bu tür eserlerde görülen temel rivayet yöntemi tümüyle terk edilmese de yeni yorumlarla konu sosyolojik ve psikolojik deliller etrafında zenginleşmiştir.¹⁶ Mu'tezilî âlim Câhız'a göre bu bağlamda geçmiş peygamberlerin nübüvvet delilleri daha ziyade hissi mûcize delillerinden oluşan olağanüstü olayların nakledilmesi şeklinde vuku bulurken; Hz. Muhammed'le bu delil Kur'ân'la önceki peygamberleri ve siretlerini teyit ve tasdik eden tasvirî/burhanî bir yönetime dönüşmüştür. Ancak Câhız'a göre Hz. Muhammed'in de belağat ve akıl mûcizesi Kur'ân'a ek olarak diğer nebilerde görüldüğü gibi olacakları önceden Allah'tan alıp bildirme, bununla muarızlarına galip gelme gibi gayb haberleri, üstün ahlakı ve duasının müstecâb olması gibi birçok nübüvvet alametleri "delâil"leri vardır.¹⁷ Câhız'ın tespit ettiği bu yönetime göre nübüvvetin klasik delilleri olarak bilinen ve haberle nakledilen olağanüstü olaylar şeklindeki elçinin elinde gerçekleşen mûcizeler ve gayb'den haber verme mûcizesi nübüvvetin birincil kanıtları (delâil) olarak, Kur'ân'la doğrulanan boyutuyla literatürde ittifakla benimsenen bir eksen değerine sahiptir.

İbn Rabben et-Taberî, Câhız ve Kâsım er-Ressi gibi erken dönem müelliflerinin eserlerinde geçtiğine göre; Hz. Mûsâ'nın nübüvvet alâmeti, o zamanda sihir meşhur olduğu için ona benzer doğaüstü kabilinden olağanüstü mûcize tecrübelerine dayanır. Yine Hz. İsâ döneminde meşhur

¹⁴ Yusuf Şevki Yavuz, "Delâilü'n-nübüvve", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 9/116.

¹⁵ Ya'küb b. İshak el-Kindî, *Felsefî Risaleler*, çev. Mahmut Kaya (İstanbul: Klasik Yayınları, 2002), 271; Ebû Nasr Fârâbî, *Ârâu ehli'l-medineti'l-fâdila* (Beyrut: A. Nasrî Nadir, 1985), 113; Ebû Ali İbn Sînâ, *eş-Şifa, İlahiyyât* (Beyrut: İbrahim Mezkûr, ts), 441-443.

¹⁶ Nesefti, *Tebsratü'l-edille*, 2/16-22; Ebû Velid Muhammed İbn Rüşd, *el-Keşf 'an minhâci'l-edille*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1985), 313.

¹⁷ Câhız, *Ûucecü'n-nübüvve-nübüvve*, 334-335.

olan tıp ilmi idi, bu sebeple Allah ona tebabet ilmi hususunda zor hastalıkları iyileştirme maharetini verdi. Hz. Muhammed döneminde ise kavminin içinde şiir ve sanatlı söz söyleme fesahat ve belâgat sanatı öne çıkmıştı. Bu sebeple Allah, Hz. Mûsâ'ya zamanındaki sihirbazların yaptığı sihirleri boşa çıkaran asâ ve denizi ayırma mucizesini, Hz. Îsâ'ya cüzzâmlı hastaları iyileştirme ve su üstünde yürüme kabiliyetini, Hz. Muhammed'e ise ilmi, adaleti, merhameti ön plana çıkaran ve erdemli olmayı öğütleyen, iknâ edici söz söylemenin en güzel örneği olan Kur'ân mucizesini vermiştir. Böylece okur-yazarlığı olmayan veya az bulunan bir toplumda kendisi de ümmi olan son peygambere kıyamete kadar geçerli bilgiler öğütleyen ve muasırlarını acze düşüren belâgat mucizesi verilmek suretiyle, Hz. Muhammed döneminde insanlık yetkinliğe, ahlaken olgunluk seviyesine kavuşmuştur. Zira son elçiyle, kıyamete kadar geçerli olan evrensel değerler Mübin din İslâm'la sürekli kılınıp temel insanî/ahlâkî değerler yerleşip Kur'ân'la vahiy sona erdirilmiştir.¹⁸

Delâil türü eserlerin içerdiği konular tarihi seyir itibarıyla birtakım farklılıklar göstermiştir. Bu sebeple Delâilü'n-nübüvve tarif edilirken, onu sınırlı dar bir alanda tarif doğru değildir. Çünkü Delâilü'n-nübüvve; genel anlamda hem nübüvvetin imkânını hem de Hz. Peygamberin nübüvvetini ispat eden her çeşit doğru haber, mucize ve hüccet şeklindeki deliller bağlamında geniş bir yelpazede ele alınmıştır.¹⁹ Hicri üç ve dördüncü asır şartlarında tesiri gittikçe artan nübüvvet karşıtı felsefe ve dini akımların din karşıtı düşüncelerinin entelektüel tesir gücü düşünülecek olursa, konu sadece ulemâ tarafından savunulup reddedilmemiş, bilakis dini konularda derin bilgisiyle tanınan bazı Abbasi halifeleri de nübüvveti savunma faaliyetlerine katkı vermiştir. Örneğin İbn Nedim, Hâlife Me'mun'un (ö. 218/833), nübüvveti ispat eden *A'lâmü'n-nübüvve* adlı bir eser kaleme aldığını, ayrıca mülhid senevî isimlere karşı sarayda âlimlerden oluşan bir meclis kurup onları ikna faaliyetine giriştiğini nakleder. Me'mun ve Hârûnü'r-Reşîd'in (ö. 193/809) hilâfetleri öncesi dönemde başlayıp tehlikeli bir hal alan ve toplumda Maniheizt inançları savunan zındıklara karşı Halife Mehdi'nin (ö. 169/785) ciddi tedbirler alarak Divanü'z-zenadika'yı kurdurduğu ve zamanındaki âlimlere ilhatçı fikirleri reddeden eserler yazma emri verdiği nakledilmiştir.²⁰

İslâm reel sosyo-politiğinde görülen şekliyle erken asırlarda hem içerde ortaya çıkan Sebeyye ve benzeri Gulat-şîî fırkalara hem de Yahudî ve Hristiyanlara karşı İslâm inançlarını korumak için tasnif edildiği anlaşılan Delâilü'n-nübüvve külliyatı, konu hakkında araştırma yapan sonraki âlimler için önemi haiz bir başvuru kaynağıdır. Bu eserlerde özellikle vahyin ilahi ekseni yani dikey bir marifet kaynağı olduğu muhtevası merkeze alınmış, bu delil nübüvveti ispatta öncelikli kullanılan başat bir argüman çeşidi olmuştur. Bunun en açık örneği Ali b. Rabben et-Taberî'nin telif ettiği *ed-Din ve'd-devle fi isbâti nebiyyi Muhammed* adlı kitabında açıkça görülür. Nitekim İbn Rabben: "Hristiyan papazların heva ve hevesleri doğrultusunda uydurduğu dar nübüvvet anlayışlarının aksine birçok peygamberin Kur'ân'da geçen siret ve kıssaları, onların elçiliklerinin bizzat Allah tarafından desteklenip, teyid edildiğini gösterir. Bu delile göre Hak dindeki nübüvvet fikri, zındık Bâtını fırkalarının ve Ehl-i kitabın zannettiği gibi dar bir bakışla sadece bir kavme veya

¹⁸ Câhız, *Hucecü'n-nübüvve*, 330-331; Kâsım er-Ressî, *er-Red ale'n-Nasara*, 352.

¹⁹ İsmail b. Ömer İbn Kesir, *Ahvâli'r-Resûl şemâilü'hu ve hasaisuh el-Fûsul fi's-Sire* (Kâhire: Müessesetü Ulumi'l-Kur'ân, ts), 2/225-292; Diyauddin Hasen İtr, *Nübüvveti Muhammed fi'l-Kur'ân* (Beyrut: y.y., 1990), 223.

²⁰ İbn Nedim, *el-Fihrist*, 129; Ebü'l-Fazl Celâlüddin es-Süyûtî, *Târîhu'l-İhulefâ'* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1952), 271-273.

belli bir zümreye has değildir. Dolayısıyla buna uygun olacak şekilde İslâm'da nübüvvet fikri Hz. Muhammed'in bi'setiyle, İbrâhimî tecrübeyi (tevhid) yeniden canlandıran geniş bir çerçevede ele alınıp, tüm peygamberleri içine alan bir tarzda açıklanıp yaşanmıştır” demektir.²¹

Ali b. Rabben et-Taberî'nin işaret ettiği üzere İslâm'ın klasik çağına kadarki dönemde, hemen her âlimin delâil başlığıyla ele aldığı teliflerde nübüvvetin en açık delili olarak görülen Kur'ân mucizesi; hem Hz. Muhammed'in elçiliğini, hem de nübüvvet makamını ispatta “bütüncül” bir öneme sahip olduğu için muarızlara karşı ilk akli tasdik delili olmaktadır. Zira Kur'ân'daki perspektife göre nübüvvetin fikri temeli, bir zümre veya kavme hasredilmiş bir makam değil, Yüce Allah'ın dilediği kimseyi elçi seçmesiyle ilâhî tercihle gerçekleşen bir makam olmasıdır. Bu itibarla Kur'ân, elçilerin tümüne iman etmeyi²², imanın genel şartı sayıp, metafiziksel olarak bütüncül bir bakışla konuyu pekiştirerek temellendirir.

Müslüman düşüncesinde Hz. Peygamber özelinde ispatı yapılan peygamberliğin; literatürde delâil, a'lâm, mucizat, hasais/fedail, şemâil ve şevâhid kavramlarıyla karşılanıp bu kavramlar etrafında izâh edildiği görülmektedir. Buna göre diğer peygamberlerin nübüvvet tecrübelerini de kapsadığı için delâil kitaplarına ad olduğu veya kelâm kitapları içinde önemli bir bab başlığı olarak atılan *Hucecü'n-nübüvve*, *A'lâmü'n-nübüvve* ve *Beşâirü'n-nübüvve*'yi de kapsam olarak içine alan Delâilü'n-Nübüvve'nin temel amacı peygamberliğin ispat edilmesidir. Bu sebeple bu ilim dalının ilgi alanına giren delil, nübüvvet ve Mûcize kavramları etimolojik olarak ele alacak olursak İbn Faris'in (ö. 395/1004) sözlüğünde geçen dilsel tahlile göre, “ilk bakışta anlaşılmayan bir olgunun öğrenilmesini sağlayan bilgi, kılavuz²³ anlamındaki delilin cem sîgası olan delâil ile bi'set anlamındaki *nübüvvet* kelimesinden oluşan bu kavram çifti; genel olarak nübüvvetini iddia eden şahsı onaylamak için Allah tarafından yaratılan tabiatüstü işleri ve buna şahitlik eden ilk muhatapların bu işle (mûcize) ilzam edilip, acze düşmesini, sonuçta ise o peygamberin iddiasında hak üzere olduğunu teyit etmeyi amaçlayan eserlere denir.

Câhız'ın tanımına göre Delâil'ün-nübüvve; elçinin elçilik iddia ettiği anda elinde zuhur eden elçiliğine alamet olarak gösterdiği ve halk arasından nesilden nesile haberle aktarılan mûcizelere denir. Çünkü bunlar, Yüce Allah'ın yarattığı harika kabilinden işlerdir. Elçiyi tasdik için yaratılan bu mûcizeler hücec kapsamında bir delildir. Zira bu şuhud'u a'yan'ın yani ilk görgü şahitlerinin haberle aktardığı bilgidir. Sonraki nesiller bunu elçinin nübüvvetini tasdik eden haberler olarak semâ yoluyla ilk muhataplardan işitip aktarmışlardır. Dolayısıyla Enbiyaya dair doğru haberle aktarılan bu mûcizeler tür olarak akıldan farklı bir nimet olsa da ilâhî canipten elçiyi tasdik için tecelli ettiğinden sağlamdır ve a'lâm delili olarak kabul edilir.²⁴

İsmâiliyye mezhebine mensup Şî'î âlimi Ebû Hâtim er-Râzî'nin (ö. 322/933), *A'lâmü'n-nübüvve* ismini verdiği nübüvvet savunusu (delâil) eserinde *a'lâm* terimini şöyle tanımlar:

“A'lâm, elçinin peygamberlik iddiasında ilk muhataplarını ikna amaçlı olarak onun nübüvvet iddiasını teyit edecek tarzda gerçekleşen ve Allah tarafından yaratılan tasdik nitelikli hadiselerin

²¹ İbn Rabben et-Taberî, *ed-Din ve'd-devle*, 98-101.

²² el-Bakara 2/285

²³ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “nbv” (Beyrut: Ali Şîrî, 1988), 2/248-249.

²⁴ Câhız *Hucecü'n-nübüvve*, 325, 335.

tamamıdır. Buna göre peygamberliğin ilk tasdik delili vafına haiz olan Mûcizelere aynı maksada yönelik deliller kabilinden âyâtü'n-nübüvve ve şevâhidü'n-nübüvve de denilebilir.”²⁵

Konu hakkında önemli araştırmaları olan Yusuf Şevki Yavuz'a göre;

“Kelâm literatüründe delâil kapsamında değerlendirilen bu yazım türünün ilk örneklerinden sayılan Ebû Hâtim er-Râzî'nin telif ettiği *A'lâmü'n-nübüvve* adlı bu kitap, kelâm ilminde Delâilü'n-nübüvve ve A'lâmü'n-nübüvve sahasına ve literatür oluşumuna ciddi tesirlerde bulunmuştur. Ayrıca eserin önemli muhtevalarından biri de Ebû Hâtim'le çağdaş olan ve nübüvvet karşıtı olarak bilinen deist filozof Ebû Bekir er-Râzî'nin, onunla vahiy konusunda tartıştığı müellifin bu eseri sürekli mühlid olarak nitelediği Ebû Bekir er-Râzî'ye reddiye niteliğinde yazmış olmasıdır. Bu bağlamda Ebû Hâtim er-Râzî telifini, mühlitlere karşı peygamberliği akli delillerle ispat etmenin yanı sıra Hz. Muhammed'in hiçbir inkârcının yalanlayamayacağı mûcizelerini serdetmek maksadıyla yazdığını söylemesi bu ilim dalının hangi konuları içerdiği noktasında önemlidir.”²⁶

Sünnî âlimi olan Ebü'l Hasen Mâverdî'nin (ö. 450/1058) literatürde önemli görülen *A'lâmü'n-nübüvve* adlı bir eseri vardır. Bu kitapta tespit edebildiğimiz kadarıyla Mâverdî eserinin ilk bölümünde, aklın hakikati tespitinde sağlam bir kaynak olduğu, bu nedenle aklın bilgi elde etmede *ümmü'l-ilm* olarak adlandırıldığı konusuna değinip, akli istidlâl yöntemleri ve sıhhati hakkında sistematik bilgiler verir. Hemen akabinde ulûhiyet bahsine geçip, âlemin yoktan (an-leys) yaratılması ve Allah'ın âlem üzerinde tesirine vurgu yaparak ulûhiyyetin temel konularını izah eder. Mâverdî, nübüvvetin ulûhiyet inancıyla irtibatı noktasında peygamberliğin ulûhiyetten geldiği için nübüvvet düşüncesinin fikri temellerini istidlâl-i-akl prensibiyle açıklar. Bu bağlamda beşeriyetin üstün yaratıldığı ve çok çeşitli ihtiyaçları olduğu konusunu merkeze alarak, insanın peygamberin kılavuzluğuna olan ihtiyacını ve bunun maslahatına yönelik olarak gerçekleştiği; ayrıca akli kemâle ulaştırılan tam bir nimet olduğu yönüne vurgu yapar. Allah'ın mutlak meşietini doğrultusunda varlığa tesirini bunun da nübüvveti gerektirdiğini epistemik açıdan aksiyomatik olarak ele alıp açıklayan müellif, bu ilk bölümde ulûhiyet konularıyla birlikte mûcize ve çeşitleri, Dehriyye, Seneviler ve Berâhime'nin elçiliğe getirdiği eleştiriler ve bu iddiaların beşerî pratikte akla aykırılığı konularını ele alıp reddeder. Bu bölümde Mâverdî, 'kelâmcı kimliğiyle nebî ile resul arasındaki farklılıklara değinir, sonra da kelâmcılarla, mutasavvıflar ve felâsife arasındaki metodik farklılıklara, elçiliğin mahiyeti konusundaki farklı bakış açılarına değinir.”²⁷

Mâverdî, *A'lâmü'n-nübüvve'nin* dördüncü babını İsbatü'n-nübüvvet başlığı altında ele almıştır. Bu başlık altında dönemin fikri atmosferinde görülen boyutuyla Berâhime ve Dehrî fırkaların nübüvveti iptal eden görüşlerine ve bunların yanlışlığına değinir. Nübüvvet tarihini insanlık tarihiyle başlatan muhtevada bi'setin Hz. Âdem'le başladığını Nuh, İdris ve İbrahim'le devam ettiği, bu noktada Hz. İbrâhim'in iki oğlu İshâk ve İsmâil'le bu silsilenin tüm kavim ve ümmetler içinde eşit gerçekleştiği yönüne vurgu yapar.”²⁸ Kelâm eserlerinde görülen benzer tasnif metodunu kullanan ve eserin altıncı bab'ında Hz. Muhammed'in nübüvveti konusunu merkeze alan Mâverdî, bu bölümde, İslâm kelâmında bi'setin imkânını, İbrahimî dinlerdeki ortak zemine dayanarak

²⁵ Ebû Hâtim er-Râzî, *A'lâmü'n-nübüvve*, 193.

²⁶ Yusuf Şevki Yavuz, “A'lâmü'n-Nübüvve”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/338.

²⁷ Mâverdî, *A'lâmü'n-nübüvve*, 3-4, 19, 22-27, 35-47.

²⁸ Mâverdî, *A'lâmü'n-nübüvve*, 45-63.

temellendirilmiştir. Bu itibarla Mâverdî Ehl-i Kitap cenahında yoğun olarak görülen Resûlullah'ın peygamberliğine bencilce yapılan itirazlara ve bunların kasıtlı olduğuna değinip, bu çevrelere nübüvvet tarihinin ortak tecrübî delilleri ile cevap verir. Ayrıca Kur'ân'dan deliller getirerek onların temelsiz iddialarını kökünden sarsar. Müellif eserin bu son bölümünü Hz. Peygamber'in nübüvvetini geçmiş peygamberlerin müjdelemesi, yani beşâret konusunu genişçe ele alarak neticelendirmektedir.²⁹

Kaynaklara göre İslâm tarihinde zındıklık olgusu ilk defa Emeviler döneminin (720-750) sonuna doğru Cad b. Dirhem'le (ö. 124/742) başlamış, daha sonraki Abbâsî asrında ise Bermekîlerin vezareti (750-800'lü yıllar)'ne denk gelen dönemde Ebû Şakir Daysanî (ö. ?), İbn Tâlut (ö. ?), Abdülkerim İbnü'l-Avca ve Beşşar b. Bürd (ö. 167/783) gibi Senevî oldukları iddia edilen çok sayıda şâir ve musannıfın etkisi ile artmıştır.³⁰ Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve diğer kaynaklarda nakledilen şekliyle II. Mervan ve oğlunun hocası olan Ca'd b. Dirhem ve öğrencisi Cehm b. Safvan (ö. 128/745), Sümeniyye, Maniheizm, Sâbîlik ve Yahudi teolojisinin tesiriyle Allah'ın ulûhiyeti konusunda sorunlu İslâm dışı fikirler ileri sürmüşlerdir.³¹ Bu konuyla ilintili olarak Câhız ve Hayyât (ö. 300/913) gibi Mu' tezîlî âlimlerin naklettiğine göre bunu takip eden asırda ilhâdi düşünce; Abdülkerim İbnü'l-Avca ve İbn Râvendî'nin hocaları olduğu nakledilen İbn Tâlut, Numan b. Münzir, Ebu İsâ el-Verrâk ve İbn Râvendî gibi Müslüman görünen gizli Senevîlerin İslâm ve Hz. Muhammed aleyhindeki şüpheli fikirleriyle devam etmiştir.³²

İmam Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) konuyla ilgili *Kitabü't-Tevhid*'de geçen kanaatine göre Mâtürîdî, İbn Râvendî'yi istisna ederek Ebu İsa el-Verrâk isimli mülhidin, "Hz. Muhammed'in nübüvvetine Kur'ân'la delil getirilemeyeceğini zira onun bir benzerinin (muaraza) fâsîh Arap edip ve şâirlerince yazılabileceğini, dolayısıyla ondaki tehdîd ile i'câz prensibinin geçersiz olduğunu' iddia ettiğini söyler. Ayrıca el-Verrâk'a göre, 'Hz. Peygamber, İslâm'ı önceki Hristiyan ve Yahudi dini geleneklerine bakıp oluşturmuş, benzer dinî uygulamalarla tesis etmiştir. Zira onun ümmi olma vasfının duyduğu şeyleri öğrenmesine engel olmadığını, dolayısıyla onun birçok dini esası, muasırı olan Ehl-i kitap mensuplarından öğrenip İslâm'ı oluşturduğu dolayısıyla Ehl-i kitaptan intihâl ettiği iftirasını atmıştır' demektedir.³³ Mâtürîdî dışında başka kaynaklara göre de el-Verrâk ve İbn Râvendî gibi musannıflar tarafından yaygınlaştırılmaya çalışılan bu iftira, tüm ortaçağ boyunca Hz. Peygamberin nübüvvetini yalanlayan Hristiyan ve Yahudi polemikçilerin kullandığı³⁴ İslâm karşıtı bir argüman olmuştur.

Yukarıda tehlikeli bir duruma dönüştüğü anlaşılan bu sorun Mu'tezile ve Şia mezhebine mensup mutedil ulemayla birlikte Sünnî bilginler tarafından tepkiyle karşılanmış, ilgili mülhid çevre ve

²⁹ Mâverdî, *A'lâmü'n-nübüvve*, 74-96, 123-128, 136-157.

³⁰ İbn Nedim, *el-Fihrist*, 218, 221, 401.

³¹ Ahmed b. Hanbel, *er-Red 'ale'z-zenâdika ve'l-Cehmiyye*, thk. Sabri b. Selame Şahin (Beyrut: Darü's-Sebat, ts), 93-95; Ebü'l-Hüseyn Malâtî, *et-Tenbîh ve'r-red* (Beyrut: M. Zahid el-Kevseri, 1968), 97-145.

³² Ebü'l-Hüseyn el-Hayyât, *el-İntisâr* (Kâhire: H. S. Nyberg, ts), 198, 136; Câhız, *Hucecû'n-nübüvve*, 334-335; Mes'ûdî, *Mü'rücu'z-zeheb*, 2/236.

³³ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, 193-195.

³⁴ Said b. Mansur İbn Kemmune, *Tenkihu'l-ebhas li'l-mileli's-selâs* (Beyrut: Darü'l-ensâr, ts), 75-78, 90-93; Hibetullah Şirazi, *el-Mecalisü'l-Müeyyediyye*, 24-25; Recep Aydoğmuş, "Hristiyan Arap Yuhanna ed-Dimeşkî'nin İslam Eleştirisi", *Artuklu Akademi* 7/1 (Haziran 2020), 147-176.

zındıklara reddiyeler yazılmıştır.³⁵ Sonuç olarak elçilik karşıtı fırkaların yaymaya çalıştığı vahiy karşıtı şüphecî teoriler, Müslümanlığı savunan tüm yönetici, entelektüel ve âlim tarafından ele alınmış, tarihi hakikatlere aykırı sapkın içerikleri sebebiyle reddedilmiştir.³⁶ Bu kontekste özellikle Sünnî âlimler nübüvveti inkâr eden tüm taraf ve zümrelere karşı haber-i mütevâtirin delil oluşunu, âlemin yoktan yaratılma ilkesi ve Allah'ın âlemdeki tesirini, ispat eden eserler kaleme aldılar.³⁷ Buna göre özellikle Maniheist fırka ve isimlerin Allah'ın kudretini atıl kılan tevillerini dönemsî anlamda geniş şekilde ele alıp eleştiren Mu'tezile'den Ebû'l-Huseyn el-Hayyât, Sünnî âlimlerden ise Ebû'l-Hasan el-Eş'arî (ö. 324/935)³⁸ olmuştur.

2. Delâilü'n-Nübüvve Türündeki Farklılığın Literatür Açısından Önemi

Müslüman tarihinde nübüvvetle karşı getirilen en önemli itiraz ilk defa Berâhime'nin gündeme getirdiği ve zenâdîkanın da sıklıkla dillendirdiği 'aklın yeterli olduğu, iyi ve kötünün zaten akılla bilindiği için nebevî mesajın gereksiz ve akla aykırı olduğu' düşüncesi üzerinde şekillenir. Hemen hemen bütün din dışı düşüncelere ilhâm kaynaklığı yapan bu teori, tarihi anlamda peygamberlik müessesesinin irrasyonel olduğu dolayısıyla inkârı anlamına gelmektedir. Günümüzde deistlerin din karşıtı tutumlarında da görülen ana muhteva nübüvvetle bilinen inançların akla aykırılığı iddiası üzerine kuruludur. Buna mukabil İslâm bilginleri eserlerinde öncelikle kâinatın Allah tarafından yaratıldığına değindikten sonra beşerî hayatın ilk peygamber Hz. Âdem'le başladığı noktasını nazar-ı dikkate alıp nübüvvet nimetiyle beşer hayatının aynı anda başlamasını, odak noktası olarak aynı perspektiften paralel olarak ele almışlar her iki nimetin son elçi Hz. Muhammed'e kadar süregeldiğinden hareketle, Enbiya'nın ümmetleri içindeki varlığını olgusal olarak ispatlamışlardır. Nitekim telif ettikleri kitaplarda âlimler, bu hakikate sık sık değinip elçilerin sîret ve sünnetlerine dair tarihi bilgiler naklederler.

Kelâm cephesinde nübüvvetin ispatı için girilen ilmi faaliyetlerin önemi açıktır. Bu yönde yapılan çalışmalara değinecek olursak, erken dönem Mu'tezile uleması ve İmam Şafii'nin kaleme aldığı³⁹ nakledilen nübüvvet savunusu eserlerinden sonra Eş'arî inancı perspektifinde yazılan ilk savunu eseri, Eş'arî'nin kaleme aldığı kaydedilen *Delâilü'n-nübüvve'dir*. Zira Ebû'l-Kasım İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) *Tebyîni kezibü'l-müfteri* adlı kitabında verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre Eş'ari bu kitabını, muhtemelen Berâhime ve Mecusilere karşı, *el-İbâne* ve *Mâkâlat*'ını yazmadan önceki dönemde kaleme almıştır.⁴⁰ Bu veriler ışığında bir değerlendirme yapacak olursak klasik dönemde ortaya çıkan nübüvvet karşıtlığının kelâmcılar nezdinde asli bir problem olduğu görülmektedir.

Delâilü'n-Nübüvve konusunda kaleme alınan kitaplarını muhteva açısından farklı içerikleri yönüyle şu gruplara ayırmak mümkündür.

³⁵ Muhammed Ebû Zehra, *İmam Şafii*, çev. Osman Keskiöğlü (İstanbul: D.İ.B. Yayınları, 2020), 155.

³⁶ Hayyât, *el-İntisâr*, 7-9; Bedevî, *min Tarihu'l-İlhâd fi'l-İslâm*, 7-8.

³⁷ Ebû'l-Kâsım İbn Asâkir, *Tebyînü kezibi'l-müfteri fî mâ nüsibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, nşr. M. Zahid el-Kevserî, (Beyrut: y.y., 1979), 2/132-133; Uzeyme, *Mustalahâtü'l-Kur'âniyye*, 301-302.

³⁸ Câhız, *Hucecî'n-nübüvve*, 324-326; İbn Asâkir, *Tebyînü kezibi'l-müfteri*, 2/133; Hayyât, *el-İntisâr*, 73, 103-104.

³⁹ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 363.

⁴⁰ İbn Asâkir, *Tebyînü kezibi'l-müfteri*, 128-136.

1. Nübüvveti hissi mücizeler yani sünnetullâhî aşan harikulade delillerle ispatlamaya çalışan eserler: Daha çok Ehl-i hadis ekolü tarafından titiz bir çalışmayla yazıldığı belli olan bu grubun en dikkat çekici örnekleri, Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038) ile Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî'ye (ö. 458/1066) ait *Delâilü'n-nübüvve* adlı kitaplardır. Özellikle Beyhakî, bu anlayışa göre bi'seti Hz. Muhammed'in dünyaya gelişi sürecinden vefatına kadar ki dönemin tümüne hasretmiş Hz. Peygamberin hayatında görülen harika kabilinden işlere ve nübüvveti süresince örnekliğini yaptığı üstün ahlak ve şemâil ve hasâis özelliklerine göre açıklamıştır.⁴¹

2. Peygamberliği akli yönden ele alıp ancak önem sırası açısından nakille birlikte burhan yöntemini de sıklıkla kullanarak ispatlamaya çalışan eserler: Bu metoda göre yazılmış eserler tasnif edilişi yönüyle mücizeye akli bir temel aramış bunu istidlali yönden ulûhiyet (kudret) prensibiyle temellendirmiştir. Öte yandan bu prensip ışığında vahye nispetle insan ürünü olarak oluşmuş bilgi kaynakları akıl ve duyuyla elde edilen ilmin yetkin olmadığı noktasından eksik olduğunu, bu sebeple nübüvvetle gelenlerin (vahyin) tamlığından hareketle küllî akıl kaideleri ile bilinenlere ek olarak haberle bilinen daha geniş (tevessü) ve kapsamlı bir kaynağa işaret etmişlerdir.

Yukarıda zikredilen burhanî yöntem ağırlıklı diyebileceğimiz nübüvvet savunusu eserlerinde temel muhteva marifetle bilinen peygamberliğin akıl-nakil uyumu çerçevesinde açıklanmasıdır. Bu olgusal yönden kutsal kitaplarda açıklanan varlığın yaratılış ve işleyiş ilkelerinin (Yaratma ve emre dayanan sünnetullah) mantıksal zeminde makul tutarlı olduğunu ispat eder. Ayrıca beşerî pratikte yani yaşanan hayatta dinle bilinen ibadet, ahlâk ve merhametli olmanın ahiretteki yararları vb. hususlar gerek fert gerekse toplumun her türlü ihtiyacına cevap verecek nitelikte olduğu geniş bir kabul görmektedir. Yani insanın ihtiyacı olan maddi ve manevi yetersizlikleri peygamberle gelen dindeki pratikle (şeriât) tamamlanıp ikmâl edilmektedir. Akıl ise bütünüyle bunları tespit edip dikte ettirecek, yapacak bir kategoride değildir. Bu yöntemle tasnif edilen delâil eserleri daha çok kelâm cenahında görülmektedir. Nitekim bu grubun en önemli örnekleri Câhız'ın *Hucecû'n-nübüvve*'si ile Ebu Hâtim er-Râzî ve Mâverdî'nin *A'lâmü'n-nübüvve* adlı eserleri ile Kâdî Abdülcebâr'ın telif ettiği *Tesbîtü delâilü'n-nübüvve* adlı teliflerdir.⁴²

Kelâmcılara göre Beşâirü'n-nübüvve de genel olarak "Resul-i Ekrem'in Tevrat ve İncil'de müjdelenmesi" onun nebî olacağından önceden haber verilmesini konu edindiği için delâil kapsamındadır.⁴³ Zira bu anlamıyla Beşâirü'n-nübüvve Ehl-i kitaba karşı İbn Rabben et-Taberî başta olmak üzere erken dönem yazarları Câhız ve Kâsım er-Ressî'nin *er-Red ale'n-nasara* adlı eserlerinde Hz. Muhammed'in nübüvvet âlâmeti sayılmıştır. Nitekim Ali b. Rabben'la birlikte Kâsım er-Ressî, İbn Kuteybe (ö. 276/889) ve Ebu Hâtim er-Razî gibi birçok âlime göre Tevrat ve İncillerde geçen haberlere göre 'Faran (Mekke) dağında geleceği müjdelenen kurtarıcı, Hz. Muhammed'dir. Beşâirü'n-nübüvve hakkında önemli araştırmacılardan olan Mehmet Aydın'ın tespitine göre Yuhanna İncilindeki; 14/ 15-16 ve 15/ 26, 16/ 7-8, 13-14. Pasajlar, erken dönem

⁴¹ Beyhakî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, 1/7-10.

⁴² Yusuf Şevki Yavuz, "Delâ'ilü'n-Nübüvve", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/116.

⁴³ İbn Rabben et-Taberî, *ed-Din ve'd-Devle*, 65-76, 130; Câhız, *Hucecû'n-nübüvve*, 331-334; Mâverdî, *A'lâmü'n-nübüvve*, 150-157; Takiyüddin İbn Teymiyye, *en-Nübüvât* (Beyrut: y.y., 1984), 250.

âlimlerine göre Hz. Peygamberin gelecek müjdecisi (Faraklit) olduğu hakkındaki açık delil niteliğindedir.⁴⁴ Mehmet Aydın'la birlikte çağımız araştırmacılarından Rahmetullah el-Hindî, Fadıl Ayğın ve daha birçok araştırmacı Hz. Muhammed'in Beşâreti konusunu önemli bulup konuyla ilgili müstakil eserler yazmışlardır.⁴⁵

Konu hakkında kronolojik olarak Ali b. Rabben et-Taberî'den hemen sonra yazıldığı belli olan Câhız ve Kâsım er-Ressi'nin aynı adı taşıyan *er-Red ale'n-naşârâ* eserlerinde geçtiğine göre, Nasturî, Yakubî ve Melkit mezheplerine mensup Hristiyan fırkalar tahrif ettikleri İncillerde, Hz. Muhammed'in nübüvvet delillerini bilerek gizleyip, değiştirmişlerdir.⁴⁶

Kelâm âlimleri, mutlak olarak nübüvveti özellikle de Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispatlamak amacıyla yazdıkları bu kitaplara A'lâmü'n-nübüvve yanında Delâilü'n-nübüvve adını vererek peygamberlerin elinde zuhur eden bütün harikulade olayları yani mu'cizâtı onların nübüvvetlerini tasdik eden bir alamet olması manasında değerlendirmişler, sonuçta bu kavramları (a'lâm, hücec, delâil ve mûcize terimleri) elçiliği ispat emareleri saymışlardır. Bu anlamda İbn Teymiyye, *Delâilü'n-nübüvve* ve *A'lâmü'n-nübüvve* adıyla yazılan her iki tür eserinde nübüvvetin ispatı maksadına yönelik olduğunu söylemektedir.⁴⁷

Öte yandan daha önce Delâilü'n-nübüvve konusunda rivayet tasnifi yöntemiyle yazılmış önemli iki örnek telif olarak zikrettiğimiz, Beyhakî ve Ebu Nuaym'ın *Delâilü'n-nübüvve* lerinde bu kavramları (mûcize, hücec ve delâil) görmek mümkündür. Ebu Nuaym'ınkiyle tasnif edilmiş yöntemi aynı olan her iki kitabın birbirinden farkı Beyhakî'nin eserinin Ebu Nuaym'ın eserine nispetle daha geniş ve ayrıntılı olmasıdır. Nitekim delâil teriminin anlam bağıntısı Beyhakî'nin anlayışında, peygamberliği doğumundan ölümüne kadar yaşanan olayların tümünü kapsayan geniş bir perspektifte ele alıp onu mûcize ve hüccet terimini de içine alacak şekilde genişletmiş olmasıdır.⁴⁸ Bu kanıt çeşidinde: Hz. Muhammed'in hayattayken gerçekleşen ayın ikiye yarılaşma mûcizesi, Mekke ile Kudüs'ü kısa bir müddet içerisinde gidip gelmesi İsrâ olayı, bazı gazvelerinde az bir miktar su ile yemeğin orduyu doyuracak miktarda bereketlenmesi gibi olaylar, nübüvvetin umumi delilleri olarak ayrıntılı bir tarzda ele alınmıştır.⁴⁹

Mu'tezilenin Câhız ve Cübbaî'lerden sonra gelen ünlü âlimi olan Kādî Abdülcebbâr, *Tesbîtü delâilü'n-nübüvve* adlı eserinde Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat noktasında benzer rivayetleri delil olarak kullansa da farklı bir yola başvurup; Kur'ân'ı merkeze alan özgün akli bir tasnif metodu benimsemiştir. Bu ispat yöntemine göre Kur'ân'ın Delâilü'n-nübüvve'ye temel delil oluşu:

- a) Dilsel açıdan beyanın benzersizliği fesahat ve belâgatı,
- b) Allah'ın elçisine bir insanın normal şartlarda bilemeyeceği gaybdan haber verme mûcizesi,

⁴⁴ Mehmet Aydın, "Beşâiriü'n-Nübüvve", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/ 550.

⁴⁵ Mehmet Aydın, "İzhârü'l-Hak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/ 507; Fadıl Ayğın, *Son Peygamberi Müjdelemek* (İSAM, 2015), 412-418.

⁴⁶ İbn Rabben et-Taberî, *ed-Din ve'd-evle*, 65-78, 130-189; Câhız, *er-Red ale'n-Nasara*, 341-342; Kâsım er-Ressi, *er-Red ale'n-Nasara*, 352.

⁴⁷ İbn Teymiyye, *en-Nübüvât*, 268.

⁴⁸ Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, 1/7-8.

⁴⁹ Ebu Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, *Delâilü'n-nübüvve* (Beyrut: Darü'n-nefâis, 1986), 1/405, 415; Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, 3/422, 454-457; İbn Rabben et-Taberî, *ed-Din ve'd-evle*, 35-48.

c) Bir de ondaki beyan güzelliğinin akli istidlâllere kılavuzluk etmesi şeklinde gerçekleşmesidir.

Görüldüğü gibi ilâhî kelâm Kur'ân başta olmak üzere biset'le ilgili bu alametler, Resûlullah'ın beşer gücü veya insanî sıfatlarıyla başarması imkânsız kabilinden olan ve yalnızca gaybın tek sahibi olan Allah'ın yardımı sayesinde gerçekleşebilecek işlerdir. Buna göre Resûlullah peygamberlere has tüm fazilet ve üstünlüklere mazhar olup bu hasletler sayesinde muarızlarına galip gelmiştir.⁵⁰

Literatürde nübüvvetin ispatı noktasında tasnif yöntemi açısından önemli sayılan bu kitapla ilgili *Tebyînü kezîbi'l-müfterî*'nin mukaddime bölümünde Zâhid Kevserî (ö. 1952), İbn Kesîr (ö. 774/1373) ve Şemseddin ez-Zehebî (ö. 748/1348) gibi Sünnî âlimlerin Kâdî Abdülcebbâr'ın bu eserini önemli bulup kronolojik yönden İslâm karşıtlarına reddiye noktasında benzersiz bir telif olarak nitelerler.⁵¹ Bekir Topaloğlu da Kâdî'nin konu hakkındaki önemli katkılarını değerlendirme sadedinde şunları söyler:

“Bu eserinde Kâdî Abdülcebbâr, Berâhime'yle benzer gerekçelerle elçiliği reddeden tüm fırka ve isimlere yönelik olarak nübüvvetin fikrî temelini en sağlam tasdik delili olan mûcizeyi, Allah'ın ulûhiyete ait bir fiili olarak muarızlara meydan okuma esnasında nebinin elinde gerçekleşen tasdik cihetiyle alakalandırmıştır. Zira o, Muğnî adlı eserinde hem umumi olarak diğer peygamberlerin tasdik delili olan adet-dışı hissi mûcizelerini, hem de Hz. Peygamberin zihinleri tatmin edici akli delil olan Kur'ân'ın fesahat ve belâgat esaslarıyla gerçekleşmesini Yüce Allah'ın elçiliği tasdik kabilinden fiilleri olarak sayar. Bu bağlamda *Tesbitü delâilü'n-nübüvve*'de aynı muhtevayı izleyerek o, Ehl-i kitabın da diğer din karşıtları/zenâdıkâ gibi Hz. Muhammed'e karşı aynı cephede birleştiklerini; Kur'ân'ın mûcize oluşu yönüne karşı çıktıklarını belirtir. Nitekim mühlitlerle benzer batıl telakkileri benimseyen Hristiyan felsefe çevrelerinin tevillerini İbrâhimî nübüvvet geleneğine aykırı yorumlar sayarak reddeder.”⁵²

Görülüyor ki Kâdî Abdülcebbâr *Tesbitü delâilü'n-nübüvve* ve *el-Muğnî* eserlerinde nübüvveti savunurken tasnif açısından benzer bir metodoloji uygulamış; Resûlullah'ın gaybden haber vermesini ve olağanüstü olaylar şeklindeki hissî mûcizelerini ve davasında ona yardım eden ilk muhatapları olan sahâbelerin sadakati davasında muvaffakiyetinde temel parametreler olarak nübüvveti için en önemli kanıtlar saymıştır. Tespitlerimize göre *Tesbitü delâilü'n-nübüvve*'nin ana muhtevası yukarıda başlıklarına değindiğimiz kanıtların açılımından oluşmuştur. Eserde kısa bir mukaddimenin ardından, Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ilk dönemi bi'setin başlangıç yılları anlatılmaktadır. Mekke döneminde Resûl-i Ekrem'in içinde yaşadığı toplumun şirk kültürüne karşı Kur'ân'ın ana mesajı olan tevhid çağrısına değinilir. Devamında Yahudi, Hristiyan ve Mecûsîliğe mensup tüm muasırlarına peygamberimizin İslâm dinini tebliğ ettiği, onların batıl inançlarını eleştirip dini Allah'a has kılma çağrısı anlatılır. Daha sonra ise Kureyş başta olmak üzere Resûlullah'a gösterilen düşmanca tepki ve zulümlere değinilip, onun davası için Medine'ye hicreti, gazveleri ve bu esnada ona inananların sayısının artması; sonuçta maddî gücü, fazla taraftarı ve askeri gücü bulunmadığı halde Kur'ân'daki temel inançlara bağlılığı ve bunları sıkı

⁵⁰ Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbitü delâilü'n-nübüvve*, 1/24-26.

⁵¹ İbn Asâkir, *Tebyînü kezîbi'l-müfterî*, 18.

⁵² Bekir Topaloğlu, “Tesbitü Delâilü'n-Nübüvve”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/535-536.

sıkıya tebliğ ettiği anlatılır. Dolayısıyla yirmi üç sene gibi kısa bir zaman diliminde İslâm'ın bütün muarızlara galip gelmesinin en ma'kûl sebebinin ancak Allah'ın gaybi yardımı sayesinde olabileceği bunun da onun nübüvveti için açık bir ilâhî yardım ve mûcize olduğu gerçeği tespit edilir.

Kādî Abdülcebbar'ın kronolojik olarak diğer siyer eserleriyle aynı fakat nübüvvetin ispatında kendine has metoduyla oluşturduğu burhan-ı limmî metodu da diyebileceğimiz bu savunu yöntemine karşı Selef çevresinden Beyhakî'nin *Delâilü'n-nübüvvesi* daha çok geleneksel rivayet yöntemine dayanmaktadır. Ancak her iki eserde de nübüvvet, Hz. Muhammed özelinde, Kur'ân'ın icâz delilinin yanı sıra çeşitli rivayetlerle nakledilen 'Resûlullah'ın duasının müstacap olması, ayrıca elinde zuhur eden inşikak-ı kamer, isra ve miraç gibi' benzer harikulade delâil örneklerine dayanılarak ispat edilmeye çalışılmıştır.⁵³

Her iki yöntem arasında bir kıyas yapacak olursak İslâmî ilimlerin tümünün bir yönüyle Hz. Muhammed'in bütün hayatını konu edinen sahih rivayetlere yani me'sur yönetime dayandırılarak oluşturulduğu söylenebilir. Ancak kelâm ilminin metot açısından Resûlullah'ın siretiyle ilgili konuları; 1. Onun nübüvvetiyle ilgili olanlar, 2. Nübüvvet davasıyla ilgili olmayanlar şeklinde iki yönden ele aldığı da görülmektedir. Bu bağlamda, Delâilü'n-nübüvve, A'lâmü'n-nübüvve veya Hucecü'n-nübüvve'deki asıl gayenin, İslâm karşıtı muarızlara Hz. Muhammed'in elçi kimliğini ispat etmek olduğu görülür. Buna göre Kâtip Çelebî (ö. 1067/1657) *Keşfü'z-zünun'da*, *Emâretü'n-nübüvve* adlı teliflerinde Delâil ilmiyle ortak maksada yönelik eserler olduğunu söyler.⁵⁴

Nübüvvet savunusu eserleri içerisinde günümüze ulaşan en eski kaynak eserler, İbn Rabben Taberî'nin *ed-Din ve'd-Devle fi İsbati Nebiyyi Muhammed* adlı çalışması ile Câhız'ın *Hucecü'n-nübüvve*'sidir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla erken dönem eserlerinde nübüvvet savunusu daha çok Ehl-i kitaba reddiye etrafındaki delillere yoğunlaşma şeklindedir. Ancak sonraki süreçte ilmi ve edebi anlamda derinleşme sonucu kelâmcıların bağlı olduğu mezhep veya ekolün usûlleri etrafında şekillenen nübüvvet savunusu eserlerinde farklı bakış açıları görülmektedir. Literatürde görülen içerik ve tematik farklılıklara rağmen asıl amaç Hz. Muhammed'in getirdiği son ilâhî mesajla dinin tamamlandığı ve kemâle erdirildiğini ispatlamaktır. Bu itibarla kelâm cenahında yazılan delâilü'n-nübüvve eserlerindeki ana temanın uluhiyetle birlikte nübüvvetin ispatı olduğu görülmektedir. Zira nübüvvet ulûhiyete nispetle lütuf teorisi ile kanıtlanmaktadır.⁵⁵

Kelâmcıların çoğunluğuna göre tabiat kanunlarını bir süreliğine geçici olarak iptal etmesi açısından mûcizeler, sadece bu kanunları koyan Allah tarafından yaratılacak bir hadise olup nübüvvetin en kuvvetli kanıtı olmaktadır. Çünkü diğer hem cinsleri gibi bir insan olan elçi, adetullahı durdurmaya güç yetiremez ve mûcize yaratamaz. Bu sebeple Câhız başta olmak üzere bir kısım kelâmcılar mûcizeyi açıklarken ulûhiyetle alakalı istidlâlî bir inanç bağlamına vurgu yapmışlar. Akli bağlamda tabiat yasaının değişmezliği ile "Hiçbir şey Allah'ı aciz bırakamaz" ilkesini benimsemişlerdir.⁵⁶

⁵³ Karşılaştırma için bk. Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, 1/359-373; Kādî Abdülcebbar, *Tesbitü delâilü'n-nübüvve*, 2/156-245.

⁵⁴ Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-zunûn'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Bağdat: Mektebetü'l-müsenna, 1941), 2/1418.

⁵⁵ Kādî Abdülcebbar, *Tesbitü delâilü'n-nübüvve*, 2/314, 511-513; İsfahânî, *Delâilü'n-nübüvve*, 1/71-75; Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, 1/7-25.

⁵⁶ Câhız, *Hucecü'n-nübüvve*, 325, 335; İbn Rabben et-Taberî, *ed-Din ve'd-devle*, 35-48; Mâturidî, *Kitabü't-Tevhid*, 249-250.

3. Delâilü'n-Nübüvve'de Kullanılan Terimlerin Açılımı ve Anlam Bağlıları

Kelâm eserlerindeki tasniflerin tümünde nübüvvetin Hz. Muhammed özelinde savunulduğu görülür. Bunun en önemli sebebi ise nübüvvet mührünün Resul-i Ekrem'e ait bir hususiyetinin olması şeklinde yorumlanmıştır. Nitekim "Hatm-i nübüvvet" vasfı *Şemâil* ve *Hasâis* gibi Delâilü'n-nübüvve kapsamında yazılan kitaplarda Hz. Peygamberin elçi kimliğinin umumi kanıtı olmakla birlikte onun peygamberliği sona erdiren yani artık nübüvvetin nihayete erdiği manasında açıklanmıştır. Bu itibarla hâtem (mühür) genelde yazıların altına basılıp son sözün söylendiğine işaret eder. Resûlullah'a hâtemü'n-nebiyyîn denilmesi⁵⁷ onun hem nübüvveti nihayete erdiren son peygamber, hem de ilkeleri kıyamete kadar sürecek olan Kur'ân mucizesiyle dinin son bulup, kemâle ermesi anlamındadır.⁵⁸ Zira bu delil; bütün peygamberlerin nübüvvetini tasdik eden (mühürleyen) ilâhî bir delil şeklinde açıklanmaktadır.⁵⁹

Kur'ân'da peygamberliği ifade için Arapça nebî ve resûl kavram çifti kullanılmıştır. Peygamberlikle görevlendirme fiili anlatmak için, daha çok irsâl ve ba's masdarlarına dayanan fiil kalıpları kullanılmıştır. Nebî sözlükte "haber veren; mertebesi yüksek olan, açık seçik yol" gibi manalara gelir. Resul ise Nebî gibi ism-i fâil sîgasında "gönderilmiş kişi" manasındadır.⁶⁰ Bu durumda resul, hem Allah'tan mesaj getiren şahıs olan peygambere hem de getirdiği dinî mesajlara işaret eder. Gerek nebî gerek resul Kur'ân'da: Allah'ın buyruklarını ve öğütlerini ümmetlerine mensup olanlara ulaştırmakla görevli elçi anlamında ortak bir kullanım alanına sahiptir. Bundan başka, resul ayrıca Allah ile peygamberleri veya diğer bazı yaratılmışlar arasında elçilik vazifesi yapan insan için kullanıldığı gibi melekler hakkında söz konusu edilmektedir.⁶¹

Kelâmcılar usul yönüyle peygamberlikle ilgili umumi bir tariften ziyade nebî ve resûlü birbirinden ayırıp, müstakil olarak tanımlamışlardır. Örneğin Cürcanî (ö. 816/1413), nebiyi, "vahiy meleği tarafından kendisine ilâhî bilgiler ilga edilen veya uykusunda rüya vasıtasıyla marifet sahibi kılınan kişi"; resûlü ise "Allah'ın bildirdiği hükümleri tebliğ etmesi için yarattığı kullarına gönderdiği insan"⁶² şeklinde tanımlar. Ebu'l-Hasan Eş'arî ise peygamberliği şöyle tanımlamaktadır. "Allah'ın risâlet vazifesiyle insanlığa gönderdiği vâ'd ve vâ'id'le ilgili ödül ve ceza konusunda tekliflerini kullarına tebliğle memur ettiği kişidir."⁶³ Görüleceği üzere bu tanım temel özellikleriyle birlikte peygamberliğin umumi bütün yönlerini kapsamına almaktadır. Bu tarifte görülen nübüvvetin taşıdığı genel vasıflar sebebiyle Eş'arî'den daha önce Mu'tezile, nebî ile resûl arasında bir fark görmeyip bu iki kelimenin eş anlamlı olduğunu söylemiştir.⁶⁴ Kelâmcılara göre elçilik; daha önce muhtevasına değindiğimiz gibi Allah'ın kulları içinden dilediği bir insanı mesajıyla gönderip, onu peygamberlik iddiasında teyit etmek için mucizelerle desteklemesi şeklinde gerçekleşir.⁶⁵ Bu bağlam delâil kitaplarının yazılmasının ana zeminidir. Zira

⁵⁷ el-Ahzâb 33/40

⁵⁸ Câhız, *Hucecü'n-nübüvve*, 330; İbn Rabben et-Taberî, *ed-Din ve'd-devle*, 48-50.

⁵⁹ M. Hamdi Yazır Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili: Yeni Meâl Türkçe Tefsir* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979), 1-10, 6/3906.

⁶⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "nbv, rsl" Md, (Beyrut: Abdurrahman Umeyra, 1987), 6/283-285.

⁶¹ el-Hac 22/75

⁶² Şerif Ali Cürcanî, *et-Ta'rifat* (Beyrut: 1985), 110.

⁶³ Ebû Bekr Muhammed İbn Fûrek, *Mücerredü Makâlâtî's-Şeyh Ebi'l Hasan el-Eş'arî* (Beyrut: Daniel Gimaret, 1987), 164.

⁶⁴ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse* (Kâhire: Abdülkerim Osman, 1980), 383.

⁶⁵ Seyfüddîn Âmidî, *Gâyetü'l-merâm fi ilmi'l kelâm* (Kâhire: Hasan Mahmud Abdülatif, 1971), 272.

Delâilü'n-Nübüvve'nin temel delili olan mucizeler, Allah tarafından yaratılan ve harikulade kabilinden bir fiili olup şahit olanları acze düşürdüğü için nübüvveti ispatta ilk a'lâm delili olmaktadır. Bu bakımdan mucize, a'lâm ve beşâir terimleri kapsam açısından birbirleriyle ilişkili olsalar da ince nüans farklarıyla değişik anlamlara gelebilmektedir.

3.1. Mu'cizat, A'lâm, Beşâir ve Delâilü'n-Nübüvve İlişkisi

Nübüvveti izah edip temellendiren ve kelâmında elçiliği ispatta başat önem arz eden mucize kelimesi; Arapça'da "acz" kökünden gelip; bir işi yapmaktan aciz kalıp, yapamamak gibi manalara gelir. "Mu'ciz" if'al masdarından yani i'caz'dan türetilen kelimenin ismi fâil sîgasıdır. Çoğul kalıbı ise mu'cizat şeklinde gelir.⁶⁶ Türkçede, bir şeyi yapmaktan aciz bırakan, karşı konulmaz, harikulade, insanın güç yetiremeyeceği iş demektir.⁶⁷ Görüleceği üzere terim olarak çok sayıda tanımlı yapılan mucizeye, Mâtürîdî âlimi Nûreddin Sâbûnî'nin (ö. 580/1184) getirdiği tarif, kapsam açısından en geniş yönlü tanımlardan biridir. Sâbûnî, mucizeyi şöyle tarif eder. "Nübüvvetini ilan esnasında onu yalanlayanlara karşı nübüvvet iddia eden kişinin elçilik iddiasını teyit için elinde zuhur eden, tabiat kanunlarına aykırı olarak olağanüstü mahiyette gerçekleşen hadisenin adıdır, çünkü mucize aciz bırakan anlamıyla benzerini getirmekten inkârcıları meneden tabiatüstü olayın vuku bulmasıdır."⁶⁸

Ehl-i sünnet âlimleri, nübüvveti şahit olan insanlar, peygamberi erdemli ve faziletli siretlerinden anlayabilseler de peygamberlere inanmakta şüpheli davranan, inatçı inkârcılar için mucize en önemli hüccettir demişlerdir. Çünkü güzel ahlak ve faziletler diğer insanlarda da görülebilir. Bu sebeple mucizenin zuhurundan sonra bu tür faziletler delil yerine geçer.⁶⁹ İmam Mâtürîdî'ye göre, mucizenin peygamberin doğruluğuna tasdik delili oluşu bu şartlarda yani Allah'ın yarattığı ve diğer insanları acze düşüren niteliğiyle mucizenin elçiyi tasdikiyle gerçekleşir.⁷⁰ Kâdî Abdülcebbar'a göre ise elçilik iddiası esnasında insanları benzerini göstermekten âciz bırakan olağanüstü olay olarak tanımlanan mucize, nübüvvetin tasdik delilidir ve bu, Allah'ın yaratması yoluyla elçinin elinde vuku bulan mucizeden ibarettir.⁷¹

Hicri üçüncü ve dördüncü asırda sünni âlimlerin yazdığı mucize adlı eserler, çoğunlukla Allah'ın elçinin elinde yarattığı adet dışı fiilleri bağlamında irdelenmektedir. Bu itibarla Sünni kelâmcılar mucizeyi tanımlarken Hz. Peygamber'in yaşamında tezahür etmiş bir takım hissî olağan dışılıklara umumiyetle yer vermiştir. Beyhakî, Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî ve İbn Teymiyye gibi Selefi âlimler ve Eş'ârî, Bâkîllânî (ö. 403/1013), İbn Fûrek (ö. 406/1015) ve Fahrreddîn er-Râzî gibi Eş'ârî kelâmcılarca sürdürülen bu yöntem, hakikate dayanan nübüvvet mucizesi ile yanılısamaya dayanan kehanet, büyü arasındaki farka dikkat çekme ihtiyacını da beraberinde getirmiştir.⁷² Zira burada akidenin

⁶⁶ Muhammed Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fi ğaribi'l-Ķur'ân* "acz" md. (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts), 547.

⁶⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 5/369-373; Muhammed Ali b. Ali, Tehanevi, *Keşşafü İstilahati'l-Funun* (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1998), 2/975.

⁶⁸ Nûreddin Sâbûnî, *el-Bidaye fi Usuli'd-Din* (Beyrut: Bekir Topaloğlu, 1979), 46.

⁶⁹ Câhız, *Hucecî'n-nübüvve*, 327-328.

⁷⁰ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 176-178.

⁷¹ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, 15/161, 199.

⁷² İbn Fûrek, *Mücerredü Makâlât*, 182-185; Âmidî, *Gâyetü'l-merâm fi ilmi'l kelâm*, 284-285; İbn Teymiyye, *en-Nübüvât*, 19-21.

sıhhati; hak olanla (Nebî'nin elinde zuhur eden mûcize) illüzyon (Mütenebbî yalancı peygamber veya sihirbaz) arasında ayırım yapmayı zorunlu kılmaktadır.

Sâ'düddîn et-Teftâzânî'ye (ö. 792/1390) göre, genel manada eğer muhatapları aceze düşüren mûcizeyle teyit olmasaydı, peygamberin sözünün kabul edilmesi de vacip olmazdı. Zira elçilik iddiasında doğru olan peygamberle, iddiasında yalancı (mütenebbî) olanın arası bunlarla tefrik edilip ayrılmaktadır.⁷³ Buna göre elçinin elinde mûcize ortaya çıktığında onun iddiasında doğru olduğuna dair kesin ilim hâsıl olmaktadır. Bu da mûcizenin aklen imkânına işaret eden en temel gerekçedir. Çünkü burada mühim olan mûcizenin, peygamberin isteğiyle ve onun elinde zuhur etmesidir. Kelâmciya göre Allah'ın mutlak kudretine inanan bir insan için O'nun izniyle elçinin elinde böylesi harikulade olayların meydana geldiğine inanmak güçlük arz etmez. Zira teknik anlamıyla mûcize, nübüvvet iddia eden şahsın Allah'ın elçisi olduğunu tasdik içindir ve nebi ile mütenebbi (yalancı peygamber)'nin arasını tefrik etme amaçlıdır. Bu bakımdan ister olağan olsun isterse olağanüstü olsun mûcizeler Allah'ın irade ve takdiriyle meydana geldiği için şüphesizdir.⁷⁴

Kelâm literatüründe mûcize, peygamberin hissi/maddi mûcizeleri ile gaybi haberlerine hasredilmiştir. Bu itibarla mûcizenin, delâil ve a'lâm'dan daha dar bir kavram alanına işaret ettiği söylenebilir.

Selefi âlimlerin mûcize anlayışı Hz. Peygamberin doğumundan vefatına kadar olan süreçteki bütün olay ve delilleri içine alıp bütünü kapsamaktadır. Bu yüzden Cürçânî'nin, *Tarifât*'ın da yaptığı: "Harikulade olmasa bile, kendisiyle peygamberlik iddia edenin doğruluğunu ispat etmesi kastedilen şeydir"⁷⁵ şeklindeki mûcize için yaptığı tarif, Delâil'ün-Nübüvve'ye daha çok uygundur demek mümkündür. Ancak bu takdirde mûcizenin, elçi olacak kişinin nübüvvet iddiası esnasında meydana gelmesi şartı düşmektedir. Çünkü bu şart yani mûcizenin elçinin, peygamberlik iddiasına eşlik edecek şekilde vukuu, onun nübüvveti öncesinde yaşadığı bazı olağanüstü olayları mûcize kapsamından çıkarmaktadır.⁷⁶ Ancak Selef ulemasına göre bu durum Delâilü'n-nübüvve'nin amaç ve kapsam açısından daralması anlamına gelir. Onlara göre bu bağlamda delâil elçinin nübüvveti öncesinde gerçekleşen harikulade halleri de içine alacak şekilde genişletilir. Bu perspektifte göre delâil; mûcizeden daha kapsamlı olacak şekilde, "birine sözün doğrusunu gösterip rehberlik etmek ve gerçeğe işaret eden kılavuz"⁷⁷ anlamlarına gelmektedir. Bu tarif bağlamında "peygamberliği tanımlayan bütün olay ve emareler, sahih haber olmaları şartıyla" Delâilü'n-nübüvve türünün kapsamı içine alınmıştır. Meseleye bu açıdan bakıldığında özellikle Hz. Peygamber hakkında doğru bilgi veren her kitap, aynı zamanda onun peygamberliğinin bir delâili hükmündedir denilmiştir. Zira böyle bir eser, yaşamında asla yalan bulunmayan, mükemmel bir kişiliğe sahip olan Hz. Muhammed'in erdemle dolu hayatını gözümüzde canlandıracaktır.⁷⁸

⁷³ Sa'düddîn et-Teftâzânî, *Şerhu'l-ʿAḳā'id* (Kâhire: Ahmed Hicâzî Sekkâ, 1988), 384.

⁷⁴ Osman Karadeniz, *Mûcize problemi* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1984), 28.

⁷⁵ Şerif Cürçânî, *et-Ta'rifât*, 3/186.

⁷⁶ Neseî, *Tebsiratü'l-edille*, 2/16-18; Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğni*, 15/199.

⁷⁷ İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*, 2/259; İbn Manzûr, *Lisânü'l-ʿArab*, 11/248-249.

⁷⁸ Abdülhâlim Mahmud, *Delâilü'n-nübüvve ve Mu'cizatü'r-rusûl* (Kahire: y.y., 1984), 3-4.

Delâilü'n-nübüvve kapsamında incelenen a'lâm, hücec, beşair ve şemâil gibi kavramlarda aslında Resûlullah'ın kendisi ve diğer peygamberlerin nübüvvetini tespit etmeye yönelik olmakla birlikte; Şemâil ve Hasâis türü eserler daha çok özeldir Resûlullah'ın hayatında vuku bulan şahsi vechelerini ele almaktadır. Buna ek olarak bu alanın müellifleri bu tür kavramları Hz. Peygamber için yoğun olarak kullanmakla birlikte diğer peygamberler içinde kullanıma gelmişlerdir.⁷⁹ Bu itibarla yukarıda işaret edilen perspektife göre yazılmış Ebu Nuaym İsfahânî ve Beyhakî'nin *Delâil*'leri literatürde önemli görülmüştür. Daha önce değinildiği üzere bablar şeklinde düzenlenen bu grubun ilk eseri Ebu Nuaym'a aittir ve bu eser; üç bölüm halinde otuz beş fasıldan oluşmaktadır.⁸⁰

Beyhakî'nin *Delâil*'i, Ebu Nuaym'ın *Delâil*'ine çok benzer. Nitekim Beyhakî, eserinde selefiyle benzer şekilde “önceki elçilerin nübüvvetiyle aynı yönde zuhur eden Hz. Peygamber'in nübüvvetinin temel kanıtı mücizelerdir” der. Bu bakımdan elçiliğin ancak onlara (nebilere) has bu nimetle ispat edilebileceğini belirttikten sonra Hz. Peygamber'e ait en büyük mücizenin onun mu'ciz üslûbu (i'caz delili) mübeyyen olan Kur'ân olduğunu belirtir.⁸¹

Erken dönem teliflerinde Hz. Muhammed'in nübüvvetinin önceki kutsal metinler olan Tevrat ve İncillerde geçen belgelerle, beşaret delilleriyle ispat etmeyi amaçlayan eserlere literatürde *Beşairü'n-Nübüvve* dendiğini daha önce görmüştük. Bu itibarla Beşairü'n-Nübüvve türü de delâil kapsamında görülen önemli bir kanıt çeşididir. Zira bu konu literatürde baştan beri Hz. Muhammed'in elçi olmadığını iddia eden Ehl-i kitap mensuplarına karşı onun nübüvvetinin önceki vahiy geleneklerinde yer aldığı konusunu içeren kutsal pasajlar için kullanılır.⁸²

Konu hakkında eser veren ilk müellif daha önce değindiğimiz üzere Ali b. Rabben et-Taberî'dir. Çalışmamızda konu hakkında temel başvuru kaynaklarımızdan olan *ed-Din ve'd-devle* adlı eserinde naklettiğine göre İbn Rabben, “kendi zamanında yaşayan papazların, ilk Müslümanların herhangi bir mücizesini görmeden Hz. Muhammed'e inandıklarını, diğer peygamberlerin gösterdiği mücizeler kendi kitaplarında zikredildiği halde Kur'ân'da Hz. Muhammed'in hissî mücizeler gösterdiğine dair bir bilgi bulunmadığını, Kur'ân'ın belâgat üstünlüğü taşımasının bir mücize sayılmayacağını, dolayısıyla Hz. Muhammed'in gerçek peygamber olmadığını” iddia ettiklerini nakleder.⁸³ Kendisi de daha önce Hristiyan bir din bilgini olan İbn Rabben, ‘Hz Muhammed'in peygamberliğini Kitab-ı Mukaddes'teki ilgili metinlerden hareketle ispatlama’ yoluna gitmiştir. Buna göre o, Hz. peygamberin nübüvvetini gerçek İncillerdeki haberlerden yola çıkarak, Ehl-i kitabın tahrif ederek gizlediği gerçek delillerle açığa çıkarmayı amaçlamıştır. Sonuç olarak İbn Rabben et-Taberî, “Hz. Muhammed gibi ümmi birinin Kur'ân gibi i'caz ve belâğatin zirvesi bir kitap meydana getiremeyeceğinden hareketle, bunun mücizeden başka bir şey olamayacağını belirtip, Kur'ân'la önceki ilahi kitaplar arasında hiçbir fark olmadığını” savunmuştur.⁸⁴

İbn Rabben et-Taberî, İslâm'ın başlangıcından beri Hz. Muhammed'in nübüvveti hakkında şüphe eden Hristiyan papazların mevcut siyasi ve dini statülerini kaybetme endişesiyle hakkı

⁷⁹ Câhız, *Hüccetü'n-nübüvve*, 327-334; Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1418.

⁸⁰ İsfahânî, *Delâilü'n-nübüvve*, 1/3.

⁸¹ Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, 1/3-7.

⁸² İbn Rabben et-Taberî, *ed-Din ve'd-devle*, 45-48.

⁸³ İbn Rabben et-Taberî, *ed-Din ve'd-devle*, 48-49.

⁸⁴ İbn Rabben et-Taberî, *ed-Din ve'd-devle*, 35-36, 98-102, 130, 189-190.

gizlediklerini, oysa İslâm'ın onlarla aynı kaynağa Hz. İbrâhim'e dayandığını söyler. Bu bağlamda Câhız ve Kâsım er-Ressî gibi erken dönem âlimleri de İbn Rabben'le benzer tespitler yapıp, Hristiyanların karakteristik özelliğinin; İslâm'ın tevhid akidesini çarpıtıp, basitleştiren, bunun sonucunda da *teslis* inancını tevillerle haklı çıkarıp, meşrulaştırmaya çalışmaları olduğunu söylemişlerdir. Câhız'a göre Hristiyanların bozuk teslis inancı ve Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olduğu hakkındaki sözleri, insanın bütün aklını zorlamasına rağmen teolojik açıdan anlaşılabilir bir sapkınlıktır.⁸⁵ Kelâmcılar tarafından Beşair'ün-nübüvve kapsamında titizlikle yapılan araştırmalar tabiatı itibariyle Kur'an'da geçen, Ehl-i Kitap'ın kutsal kitaplarını tahrif olgusu bağlamıyla ele alınmıştır. Zira Hz. Muhammed'in geleceğinin müjdelenmesiyle Kitâb-ı Mukaddes'in tahrifi şeklindeki iki olaydan biri diğerinin sebep ve sonucu olarak görülmüştür. Buna göre Hz. Peygamber ve Sahabe döneminde yaşayan ve Müslüman olan Yahudiler ve ashâbın onlardan naklettikleri haberler, Hz. Muhammed'in elçiliğini tasdik delilleriyle ilgili olup, tahrif edilmiş Tevrat'ta bulunmayan ancak gerçek Tevrat nüshalarına vakıf olan bilginlerin haberleri olmaktadır. Örneğin Ebu Nuaym İsfahânî'nin delâilin de yer alan Selma İbni Seleme'nin rivayetinde geçtiğine göre:

“Sahabiler, biset'ten önce Beni Abdül-Eşhel kabilesinden yaşlı bir Yahudi bilgini komşuları olduğunu, onun bir gün kendilerine, ataları uyarılmamış putperest olan Arapların içinden (Mekke veya Yemen'de) çıkacak ismi Ahmed olan bir elçinin geleceğini; o elçinin vasıflarını da söylediği haberini rivayet etmişlerdir.”⁸⁶

Ayrıca Buhârî'nin Sâhîh'in de aynı muhtevada nakledilen bir rivayete göre ashaptan Tevrat'ı okumuş olan Abdullah b. Amr'a, Hz. Peygamber'in Tevrat'taki vasıfları sorulmuş, o da şöyle cevap vermiştir:

“Allah'a yemin ederim ki Hz. Muhammed, Kur'an'daki vasıflarıyla Tevrat'ta da zikredilmiştir. Resûlullah hakkında: 'Ben sana mütevekkil adını verdim.' buyurulmuş; bu peygamberin kaba ve kötü huylu, katı kalpli olmayacağı, çarşı pazarda bağırıp çağırmayacağı, kötülüğe kötülükle karşılık vermeyeceği, aksine kötülüğü af ve hoşgörüsüyle karşılayacağı gibi üstün vasıfları ve insanlar tevhide inanıncaya kadar bî'set'inin devam edeceği haber verilmiştir.”⁸⁷

Burada beşâret konusuyla ilgili olarak şöyle bir soru akla gelebilir. Kur'an'dan önce gönderilen Tevrat ve İncil'de bu vasıflara haiz kurtarıcı geleceği müjdelenirken, niçin kendisi de ilahi vahiy olan Kur'an'da gelecek için böyle bir müjde/haber yer almamıştır. Bu sorunun cevabı hikmetine binaen, çünkü Kur'an, Muhammed sizin içinizden herhangi birinin babası değildir; o yalnız Allah'ın resulü ve peygamberlerin sonuncusudur⁸⁸ buyrulmak suretiyle nübüvvet emrinin/ elçi geleneğinin artık sona erdiği ve bir daha elçi gelmeyeceği vurgulanmıştır. Zira aynı muhtevada başka bir ayette de Hz. Muhammed'le dinin sona yani kemâle erdirildiği, Allah'ın İslâm'la kıyamete değin nimetini tamamladığı⁸⁹ haber verilmiştir.

⁸⁵ Câhız, *er-Red ale'n-Nasara*, 342-344; Kâdî Abdülcebbar, *Tesbitü delâilü'n-nübüvve*, 1/95-96.

⁸⁶ İsfahânî, *Delâilü'n-nübüvve*, 1/74; Muhammed b. İshâk, *es-Sîre*, thk. Seyyid Zekkâr (Beirut: Dâru'l-fikr, 1978), 29-30.

⁸⁷ Buhârî, Muhammed İsmâil. *el-Cami'ü's-sâhîh* (İstanbul: y.y., 1981), "Büyü" 50, "Tefsir" 48; Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel* (İstanbul: y.y., 1982), 2/174.

⁸⁸ el-Ahzâb 33/40

⁸⁹ el-Mâide 5/3

3.2. A'lâm- A'lâmatu'n-Nebî

Girişte değindiğimiz üzere erken dönemde kaleme alınmış ve nübüvvetin ispatında daha çok akli argümanlara dayanılarak yazıldığı anlaşılan A'lâm ve A'lâmatu'n-nebî olarak isimlendirilen bu eserler; özellikle din dışı fırka ve isimlere karşı en önemli savunuyu türü sayılmaktadır. Sözlükte, iz, sınır, belirti, alamet anlamlarında âlemin çoğulu olarak gelen “a'lâm” kavramı da tıpkı delâil kelimesi gibi, nübüvvet makamı hakkında şüpheleri kaldırmak; Hz. Muhammed'in nübüvvetini kanıtlamak için yazılan telif eserlerin genel adlarından biridir.⁹⁰

İbn Nedim'in *el-Fihrist* adlı eserinde yaptığı tespitlere göre Mu'tezile ekolünden nübüvveti ispat sadedinde hicri III. Yüzyıldan itibaren yazılan ilk eserlere *A'lâmü'n-nübüvve* yanında *a'lâmatü sıdkı'r-resûl, âyatü'n-nebi, ispatü'r-rûsul, 'el-hucce ve'r-rûsul* isimleri verilmiştir. Sonraki yüzyılda aynı türden yazılan ve makalede sık sık eserinden alıntı yaptığımız ünlü Mu'tezile âlimi Câhız'a ait eserin adı ise *el-hucce ve'n-nübüvve*⁹¹ ve *Hucecü'n-nübüvve* şeklindedir. İbn Nedim bu ilk eserlerden sonra *Delâilü'n-nübüvve* adlı teliflerin aynı maksatla yazıldığı bilgisini nakleder.⁹²

Kapsam ve muhtevası nübüvveti ispatta daha çok akli delilleri ön plana çıkararak yazıldığı anlaşılan bu tür eserler; nübüvvetin burhan metoduyla doğruluğunu ispatlamak, bu hususta öne sürülen şüphe ve itirazları bertaraf etme amaçlıdır diyebiliriz. Bu türün önemli örneklerinden biri de Sünnî âlim İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *Kitabü a'lâmü'r-Resul* adlı eseridir. Müellif bu eserinde nübüvveti yapılan itirazları nakli delillerle beraber daha çok akli yönden ele alır. Hz. Muhammed'in nübüvvetini öncelikle Kur'ân'ın i'caz argümanı ile ispat eder. Daha sonra Tevrat'tan yaptığı nakillerle, önceki elçilerin onu müjdelediği haberlerine değinip, Hz. İbrahim'in duasında ve Hz. Musa'nın da Faran'da çıkacak kurtarıcı ve teselli edici elçiyi müjdeledikleri vb. örnekleri delil getirir.⁹³ Son olarak İbn Kuteybe, Hz. Peygamber'in fiili, kavli ve haberi mucizelerini ele alır, geçmiş peygamberlerin onu müjdelemesi (beşâret), güzel ahlak ve sahip olduğu erdemlerle ilgili rivayetlere yer verir.⁹⁴ Nübüvvetin hakikatini ispatta A'lâmü'n-nübüvve türü eserler literatürden anlaşıldığına göre aynı alanda yazılan sonraki eserlere kaynaklık etmiştir.

Nübüvveti ispat konusunda çok sayıda eser telif eden hadis çevresi, genellikle Delâilü'n-nübüvve ismini kullanmalarına karşın bu çevrenin önemli bir ismi sayılan Buhâri, *el-Câmiu's-sahîh'in* Kitabü'l-Menakıb bölümünde “A'lâmatü'n-nübüvve fi'l-İslâm” adlı bir bab başlığında konuyu genişçe ele almıştır. Ünlü Buhâri şarihi İbn Hacer Askalanî (ö. 852/1372), onun bu başlığı atmaktaki kastının yani a'lâmat ile mucize den daha geniş bir anlamı kastettiğini söyler. Zira mucize inananları acze düşürüp onların zihinlerinde peygamberi tasdik söz konusuyken, a'lâmda daha genel bir hakikat amaçlandığı için bu durum söz konusu değildir. Zira elçinin elinde ortaya çıkan mucize ile o anda inançsızlara meydan okuma ve aciz kalıp bunu doğrulamaları

⁹⁰ Ahmet Saim Kılavuz, “A'lâmü'n-Nübüvve”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/339.

⁹¹ İbn Nedim, *el-Fihrist*, 211. İbn Nedim'in eser adlarını verdiği Mu'tezile âlimleri için sırasıyla bk. 185, 204, 206, 211, 215, İbn Nedim, Câhız'ın konuyla ilgili telifinin ismini “Hucecü'n-nübüvve” olarak kaydetmiştir.

⁹² İbn Nedim, *el-Fihrist*, 81.

⁹³ *Kitâb-ı Mukaddes Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedid Tercümesi* (İstanbul: Maârif-i Umûmiyye Nezâreti, 1885). İşâya, 21/ 5- 6; Mezmur, 45/ 3, 17; Daniel, 7/ 10-14; Yuhanna, 14/ 17-26, 15/ 26, 16/ 7.

⁹⁴ Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Kitabü a'lâmü'r-Resûlullah*, thk. Muhammed b. Delim b. Sa'ad (Riyad: Dârü's-Sem'î, 2020), 161-165, 169-171.

amaçlanırken; a'lâm ile nübüvvetle ilgili daha geniş bir inanç perspektifi amaçlanır. Yani a'lâm'da inanmayanla birlikte inananları destekleyip mütmain kılma amacı vardır.⁹⁵ Bu anlayışıyla Buhârî'nin a'lâmat'ı; mûcizeden daha genel, delâilden daha dar anlamda kullandığı yorumları yapılmıştır. Nitekim Buhari, alâmet kavramına Hz. Muhammed'in nübüvveti öncesi cereyan eden hadiseleri katmamakta, umumiyetle bi'set sonrası elçi kimliği ile ilgili nübüvvet alametlerini konu edinmektedir diyebiliriz. Bu bakımdan Buhârî, "a'lâm, ayât, şevâhid ve delâil" kelimelerinin aynı anlamda gören Ebu Hatim er-Râzî'den farklı düşünmüştür.⁹⁶

Literatürde görüldüğü kadarıyla a'lâm ismini genellikle kelâm sahasında eser veren müellifler kullanmışlardır. Bu sebeple bu tür eserlerde Hz. Muhammed'in nübüvveti ispat edilirken nakli delillerle birlikte akli ve felsefî izahlara daha çok yer verilmiştir demek mümkündür.

3.3. Şemâ'ilü'n-Nebî

Delâilü'n-nübüvve'ye dâhil edilen özellikle selef âlimleri tarafından peygamberliğin ispatı için yazılan bu türde İslâmî literatürde önemli görülmüştür. Arap dilinde "huy, tabiat, seciye, ahlâk" gibi manalara gelen "şemâil" sözcüğü tespitlere göre yaklaşık hicrî üçüncü asırda ele alınmaya başlamış bir konudur. Öncelikle hadis kitapları ve siyer alanında telif edilen eserlerde müstakil bir bölümde geçtiği müşahede edilen konu nübüvvetin ispatında peygamberlerin şahsî ve fizikî vasıflarına vurgu yaparak meseleyi ele almaktadır. Bu bağlamda şemâil türü eserler, Hz. Peygamberin üstün özelliklerini ahlakî karakteri ile bedeni ve fiziki yapısına değinerek hususi özelliklerini konu edinir.⁹⁷ Resûlullah'ın boyu, başı, saçları, dişleri, omuzu ve elleri gibi vasıfları ayrıca yürüyüşü, oturuşu, yemek yiyiş adabı ve benzeri insanî özellikleri ele alınır.⁹⁸

Bu telif türünde Hz. Peygamberin sağlam fiziki özellikleri, görünüşü ile cömertliği, hayâsı ve yumuşak huyluluğuna değinilerek niçin önderlik vasıflarına haiz olduğu anlatılır. Bu minvalde Şemâil'i-nübüvve'den maksat Resûlullah'ın sireti ve sünnetinin diğer insanlara rehber yönünü öğrenmektir. Bu hususta Kur'ân-ı Kerîm'de birçok ayet vardır. Kur'ân, bizzat Hz. Muhammed'in bütün insanlara bir usve-i hasene, en güzel örnek⁹⁹, müjdeci ve uyarıcı olarak gönderildiğine¹⁰⁰, onu müminlerin kendi canlarından aziz, üstün tutmalarına¹⁰¹ önemle işaret etmektedir. Bu itibarla Resûlullah'ın kitap ve hikmeti öğreten, ümmetini günahlardan arındırıp tertemiz yapan bir peygamber olduğuna¹⁰² vurgu yapılması, onun getirdiği son şeriâte referansla elçi kimliğine dair güçlü bir pekiştirme noktasıdır.

Bununla birlikte bu eserlerde diğer Peygamberlerin gönderiliş hikmetine değinilir. Bu muhtevada Kur'ân'da; Yüce Allah, Müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdik ki, peygamberlerden sonra insanların Allah'a karşı bir bahaneleri olmasın, dahası insanların önceden

⁹⁵ Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bâri bi şerhi Sahihü'l-Buhârî* (Beyrut: Abdülaziz b. Abdullah b. Baz, ts), 6/384.

⁹⁶ Ebû Hatim er-Râzî, *A'lâmü'n-nübüvve*, 193-194.

⁹⁷ Erdinç Ahatlı, "Hasâisü'n-Nebî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/277.

⁹⁸ Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, 1/194-254.

⁹⁹ el-Ahzâb, 33/21

¹⁰⁰ es-Sebe' 34/28

¹⁰¹ eş-Şûrâ 42/7

¹⁰² el-Bakara 2/129

yeterince uyarılmadıklarını ileri sürmemeleri için¹⁰³ buyrulmasından bahisle nübüvvet müessesinin vukuu hikmetine değinilir. Nübüvvetle tesis olunan umumi hikmet (dünya ve ahirete taalluk eden yararlar) cihetiyle, Yüce Yaratıcı hidayet yolunu sürekli açık tutmuştur. Ayrıca elçilerini yalnız bırakmayıp, destekler nitelikte mücizeler ve gayb haberleri verip onların yüksek vasıflı kimseler olduğunu tasdik etmiştir.¹⁰⁴

Aslında meselenin özü, yani elçilerin mücize ile teyit edilmesi; iman edenleri desteklemek, inkârcıları ise ikaz amaçlı olarak bahanelerini ortadan kaldırmak amaçlıdır. Zira peygamberlerin insanlar içindeki üstün ahlaki özellikleri halkın onlara olan teveccühü ile doğrulanan açık delilleri olmaktadır. Bundan başka peygamberlerin elçilikten önce de şirk ve benzeri büyük günahlardan korunmuş olmaları ve onların uyulmaya layık liderler olduklarını ispat eder. Bu bağlamda Resûllullah'ın, nübüvvet öncesinde putlara tapmaması ve benzeri üstün sıfatları selef ulemâsı tarafından dikkate alınmış bu vasıfları onun nübüvvetine işaret eden diğer şemâil örneklerinden (fiziki hasletlerinden) daha önemli sayılmıştır.¹⁰⁵

Ebû Nuaym İsfahânî, Beyhakî ve İbn Kesir gibi âlimler eserlerinde Hz. Peygamberin hayatında hiçbir zaman putlara tapmaması özelliğine vurgu yaparak Hz. Muhammed'in nübüvveti öncesi Hz. İbrahim'in dini üzerine olmasından tevhid inancının anlaşılması gerektiğine vurgu yaparlar.¹⁰⁶ Zira İbn İshak'tan gelen rivayetlere göre Hz. Peygamber nübüvveti öncesinde asla Allah'a şirk koşmamıştır. Nitekim Kur'ân "*Muhakkak ki sen Yüce bir ahlak üzerindesin*"¹⁰⁷ buyurmak suretiyle bunu teyit etmektedir.¹⁰⁸ Nitekim Hz. Peygamber'in davetini işitip, onunla uzun zaman yaşadktan sonra ona itiraz eden Kureyş ve diğer muasırları bile Resûllullah'ın üstün ahlâk sahibi olma vasfını itiraf etmişlerdir.

3.4. Şevâhidü'n-Nübüvve

Müslüman düşüncesinde peygamberliğin ispatı için yazılan telif türlerinden biri de Şevâhidü'n-Nebî adlı eserlerdir. Sözlüklerde "Bildirdiğini söyleyen, şahitlik eden, tasdik eden, onaylayan-tanıklık eden anlamlarındaki "şahide"nin çoğulu olan şevâhid, şehadetten gelir ve doğruluğu kesin olan bir haberi bildirmek" anlamına gelir.¹⁰⁹ Bu tanıma göre Hz. Peygamberin nübüvvetinin hak olduğuna şahadet eden tanıklar anlamında "Şevâhidü'n-nübüvve" de literatürde "delâil" kapsamında incelenmiştir.¹¹⁰ Bu tabiri eserine isim olarak veren ilk müellif ise Molla Cami olarak tanınan Nureddin Abdurrahman b. Ahmed'dir (ö. 898/1492).¹¹¹ Bu eserin muhtevası da diğer klasik delâil örnekleri gibi muhaddislerin kaleme aldığı delâil türü eserlere benzemektedir.

Şevâhid eserlerinde işlenen temel konular, Hz. Peygamberin siyeri esas alınarak oluşturulur. Şöyle ki, onun, doğumu öncesi gerçekleşen harikulade işlerin nübüvvetine alâmet oluşu, ayrıca doğumu

¹⁰³ en-Nisa, 4/164-165.

¹⁰⁴ Yusuf Şevki Yavuz, "Nübüvvet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/283.

¹⁰⁵ Muhammed b. İshâk, *es-Sîre*, 118-119.

¹⁰⁶ İsfahânî, *Delâilü'n-nübüvve*, 1/185-187; Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, 6/272; İbn Kesir, *Ahvâlî'r-Resûl şemâilü'hu ve hasâisuh*, 95.

¹⁰⁷ el-Kalem 68/4.

¹⁰⁸ İsfahânî, *Delâilü'n-nübüvve*, 1/181-190; Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, 2/30-37.

¹⁰⁹ İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisil-luğa*, 3/221; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 3/238.

¹¹⁰ Erdinç Ahatlı, *Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği* (Ankara: DİB Yayınları, 2011), 87.

¹¹¹ Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1066.

ve peygamberlik verilene kadar olan dönemi de içine alır. Bununla da kalmaz ahlâkı, temiz sireti ve bi'setle görevlendirildikten sonraki Mekke dönemi tebliği süreci, baskılar ve işkence evresi, Medine'ye hicreti, hicreti sonrası yaşanan olaylar ve vefatına kadar ki Medine dönemini tümüyle içine alır. Yani bu türde Resûlullah'ın özetle hayatının tümü konu edinilmiştir. Bu türün konularında bazı ince farklılıklar olsa da kaleme alınmış diğer klasik (selef yöntemi) delâil eserlerinde görülen tasnif yöntemiyle oluşturduğu Molla Cami'ye ait *Şevâhidü'n-nübüvve* adlı eserden anlaşılmaktadır¹¹² diyebiliriz.

Kelâm kitaplarında yoğun bir şekilde ulûhiyetle birlikte anılan nübüvvet bahsinde geçen konular; Resûlullah'ın peygamber oluşunun delâil'leri: gaybe dair verdiği haberlerin doğruluğu, duasının acilde ve ecilde müstecab olması, siretinde pratiğe aktardığı (mehâsin) örnek ahlâkı, benzersiz sabrı, cömertliği, affediciliği her şeyden önemlisi Sıdkı ve Cevâmiu'l-kelim oluşu gibi tüm önderlik vasıflarının serimlenmesine dayanır. Nitekim Câhız'a göre bu konular içinde en önemlisi de ona verilen Kur'ân vahyinin hem geçmiş peygamberlerin hem de onun son elçi olduğunun delâil'i, şahidi kılınmasıdır.¹¹³

Görüleceği üzere klasik dönemde yazılan delâil eserlerindeki öncelik, sapkın fırka ve çevrelerce ileri sürülen vahiy karşıtı iddialara çok yönlü cevaplar verilmiş olmasıdır. Bunlardan en önemli bilgi kuramı açısından önemine binaen nübüvvet konusunda aklın delâleti içinde kalarak ancak dinin metafizik tabiatı da göz önüne alınıp elçiliği olağanüstü/mûcizevi tecrübelerle başvurarak savunmuş olmalarıdır. Bu bakımdan Delâilü'n-nübüvve'nin asıl önemi, dinin metafiziksel yönden bütün varlığı kuşatan eşsiz bir tecrübe olduğu gerçeğidir. Zira insanlar içinde peygamberlerin bulunmaması durumunda, akli bilgilerin insanları yüce amaçlara ulaştıramayacağı bununda insanlar arasında sosyal bir düzenin sağlanıp, korunmasını zorlaştıracacağı ve ahlâkı yönden bir zafiyet doğuracağı açıktır. Mülhid ve deist isimlerin iddia ettiği üzere erdem ve bilgi tek başına akılla elde edilemez. Bu amacın peygamberin varlığında teklifler (şeriât) temelinde gerçekleştiği, tarihi süreçte bunun böyle olduğu yani peygamberin bulunmadığı zaman dilimleri olan fetret dönemlerinde insanlığın zulüm ve adaletsizlik batağına düşmesinden¹¹⁴ anlaşılmaktadır. Bu gerçekten hareketle vahye dayanan dinin ve onda açıklanan boyutuyla adaletli, ahlâklı ve merhametli olmanın marifet/bilgi zemininin Şeriât temeli üzerinde kurulacağı açıktır. Bu eksenle İslâm entelektüel tecrübesinde nübüvvet, Hz. Peygamberin elçi kimliğinin temeli üzerinde savunulmuştur. Ayrıca Müslüman düşüncede Hz. Muhammed'in nübüvvetinin reddedilmesi Hz. İbrahim'e dayanan tüm nübüvvet silsilesinin reddedilmesini gerektirir. Şu halde İbrahimî geleneğe dayanan nübüvvetin bilgi temeli ve haber kanalı toplum muhayyilesinde yaşayan açık bir hüccet ve kat'î delillere dayanmaktadır.

Sonuç

İslâm düşünce tarihinde metafizikleri beşer kaynaklı olan Hint ve Fars kökenli geleneklerde Mutlak anlamda bir nübüvvet karşıtlığı gözlemlenmiştir. Abbasî hilafeti döneminde bunlara

¹¹² Nureddin Ahmed b. Muhammed el-Câmî, *Şevâhidü'n-nübüvve Tercümesi*, çev. Muzaffer Ozak (İstanbul: Sıraç Yayın, 1958), 16, 39, 62, 86, 153, 204.

¹¹³ İbn Rabben et-Taberî, *ed-Din ve'd-devle*, 70-75; Câhız *Hiucecü'n-nübüvve*, 327-336; İbn Fûrek, *Mücerredü Makâlât*, 178-180.

¹¹⁴ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, 177-178; Câhız *Hiucecü'n-nübüvve* 325-327.

Batınîler veya mülhidler olarak bilinen heretik çevreler eklenmiştir. İslâm düşüncesinde görülen boyutuyla daha çok Hz. Muhammed'in nübüvvetini inkâr şeklinde ortaya çıkan nübüvvet karşıtlığı sorununun dışı dönük kısmında Müslümanların, Hristiyan ve Yahudîlerle yaşadığı polemiklerin etkili olduğu görülmektedir. Mu'tezilî âlim Kādî Abdülcebbâr'a göre Hz. Peygamberin nübüvvetinin beşâret delili diğer tasdik delilleriyle birlikte Kur'ân'daki "Andolsun zikirden sonra Zebûr'da da, Yeryüzü iyi kullarıma kalacaktır diye yazmıştık" âyeti ile devamındaki "Ve biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik"¹¹⁵ âyetinde vurgulanan son peygambere dair bir pekiştirmedir.¹¹⁶ İslâm bilginlerinin ittifakla paylaştığı bu muhtevaya göre Hz. Peygamberin getirdiği Kur'ân'la, akıl ve sağduyuya hitap edilip bütün insanlığa doğru yol son peygamber, Hz. Muhammed'le gösterilmiştir. Bu perspektifte ortaya çıkan ve peygamberliği tarihi olarak inkâr eden çevrelere karşı İslâm âlimleri Hz. Muhammed özelinde Delâilü'n-Nübüvve adıyla telif edilen reddiye eserler kaleme almışlardır.

İbrâhimî dinlerde üzerine en fazla vurgu yapılan inançlar; ulûhiyyet, nübüvvet ve ahirete imandır. Nübüvveti bu kadar önemli kılan husus ise elçiliğin Allah ile insanlar arasındaki ilişkiyi tesis eden en önemli bağ olmasından kaynaklanmaktadır. Buna göre dinin doğru anlaşılması noktasında çıkış noktası olan nübüvvet, kelâmcılara göre Allah'ın ulûhiyeti ve ahiretin varlığını ispatta da en önemli faktör olmaktadır. Aksi halde aşkın/ilâhî olan ile beşerî olan arasında ilgi kuracak mantıklı bir bağ ve imkân bulunamaz. Kelâmcılara göre elçiliğin temeli; Allah'ın, bu âlemdeki tesiri yani etkisini ispattır. Zira elçilerin tebliğlerinde "O'nun yarattıkları üzerinde hâdî, mütekellim ve gözeten olduğu gibi kemâl sıfatlarından haber vermeleri bu tesirin açık bir göstergesidir. Ayrıca peygamberlerin tebliği, ibadetlerin (Şerâî) nasıl yapılacağı konusunda insanlığa eşsiz bir rehberlik olmaktadır. Bu sayede insan, müteâl olanla sahih bir bağ kurup; akılla elde edemeyeceği konuları öğrenebilmektedir.

Sonuçta kelâmcılara göre insanlar arasından seçilmiş elçilerin, aklın alanına girmeyen hususları fizik ötesi gayb alanına ait bilgileri Allah'tan almaları akla göre mümkündür. Zira bunun insan için ahlakî yetkinliğe ulaşmada varlığın amaçsallığı (meâd inancı) yönüyle hikmeti açıktır. Bu hem usûl-i selâse olarak özetlenen akîde esaslarının bilgisel temellendirmesine, hem de entelektüel seviyede her dönemde Allah'ın ulûhiyetine dönük en temel inancı sağlamlaştırır. Sonuçta nübüvvetle ontik anlamda hak olanın varlığıyla bilgisel bir bağ kurulur.

Hicri üçüncü asırda başlayıp, dördüncü asırda yoğunlaşarak devam ettiği gözlemlenen kelâmcıların başlattığı nübüvvet savunusu literatürü, tasnif yöntemi olarak Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ispatı üzerinden yürütülmüştür. Bu amaçla yazılan kitaplara literatürde A'lâmü'n-nübüvve adı verilmiştir. Bundan başka delâil ilmi kapsamında değişik adlarla anılan kitaplar da vardır. Vahiy karşıtı akım ve kişilere karşı nübüvvetin savunulması anlamında kullanılan İsbâtü'n-nübüvve, İsbâtü'r-risâle, Tesbîtü delâilü'n-nübüvve ile nübüvvetin delilleri anlamındaki Hucecû'n-nübüvve, Âyâtü'n-nübüvve, Şevâhidü'n-nübüvve, A'lâmâtü'n-nübüvve, Meâricü'n-nübüvve, Emârâtü'n-nübüvve ve Hasâisü'n-nebi bu adların başlıcalarıdır.

¹¹⁵ el-Enbiyâ 21/ 105-107

¹¹⁶ Kādî Abdülcebbâr, *Tesbitü delâilü'n-nübüvve*, 2/352-353.

Farklı adlarla anılan bu eserlerdeki ana amaç elçilerin getirdiği dinî hakikatleri ilmî tahlillere tâbi tutarak bunların ilâhî kaynaklı olduğunu, dolayısıyla o peygamberin, hak peygamber olduğunu tarihi ve akli temellere dayanarak mûcize vb. delillerle ispatlamaktır. Bu hedefe yönelik telif edilen eserlere kelâmda Delâilü'n-nübüvve denilmiştir.

Çalışmada Delâilü'n-nübüvve'nin, yeri ve önemi konusunun sınırlı bir kısmı bu alanda telif edilmiş isnadı açık örneklerden yola çıkılarak ele alınmaya çalışılmıştır. Netice olarak günümüzde deistler olarak nitelenen ve hicri ilk asırlarda onlarla benzer iddiaları dillendirmiş olan elçilik karşıtı tüm fırka ve şahıslara karşı İslâm kelâmının temel yönelişi; Allah, âlem ve insan arasındaki metafizik bağı asla koparmamak üzerine olmuştur.

Değer üreten ve tesis eden yönüyle din ve şerâî'nin yerini hiçbir akıl ve disiplin dolduramaz denilmiştir. Zira şeref, haysiyet akıl yönüyle üstün yaratılan insana¹¹⁷ elçiler gönderilmeseydi, akıl yürütme gücüne rağmen o, nefsanî ve dünyevî arzularına aşırı bağımlılığının tesiriyle yanlış hükümler verip, sonunda adaleti terk edip, zulüm ve yozlaşmanın boyunduruğu altına girebilirdi. Buna karşın Yüce Allah sonsuz nimeti ve kudreti ile yarattığı âlemi ve insanı sürekli koruyan onları bu doğrultuda rubûbiyet emri ile gözetip esirgeyen yüce bir varlıktır. Bu münasebetle Yaratıcı olarak gerektiğinde emri ile¹¹⁸ âlemdeki yasalılığı, elçi gönderip, mûcizeler yaratmak suretiyle insanın yararına olacak şekilde yeniden inşa edebilir. Zira varlığın gerçek sahibi olarak O, kadir-i mutlak ve biricik iyiliği olan zattır. Varlığın yaradılış amacını tesiste *Risâlet*, gayb âleminden haberdar olmanın tek yoludur. Bunun delili ise vahye muhatap olmanın yine ilahî tercih yani Allah'ın meşietî ile gerçekleşmiş olmasıdır

Delâil kitaplarında nübüvvet konusu metafiziksel yönden akli ve ahlaki değeri açısından ele alınmış; ilmiyle her şeyi kuşatan Allah'ın, nübüvvet zaviyesinden yaratıklarına sonsuz bir ihsan ve lütufta bulunduğu kabul edilmiştir. İnsana ait değerlerin kaynağı Allah, bunları yaşanan hayatta pratiğe aktaran ise peygamberler olmuştur. Bu bakımdan maslahatı ve hikmetleri tesisi yönüyle eğer Allah elçilerini göndermeseydi onların tebliğ ettiği yolun gerçek ve hak olduğu insanlar tarafından bilinemezdi.¹¹⁹ Buna göre rasyonel anlamda deist iddiaların aksine olacak şekilde nübüvvetle doğru inanç ve ahlaklı bir yaşama bir kapı aralanmış, dini değerlerin cemiyeti disipline edici rolü sayesinde hayatın devamlılığını sağlayan toplumsal düzen tesis edilmiştir diyebiliriz.

¹¹⁷ el-İsrâ 17/70

¹¹⁸ el-A'raf 7/54

¹¹⁹ el-A'râf 7/43

Kaynakça

- Ahatlı, Erdinç. Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği. Ankara: DİB Yayınları, 2011.
- Ahatlı, Erdinç. "Hasâisü'n-Nebî". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 16/277-281. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Akbulut, Ahmet. Nübüvvet Meselesi Üzerine. Ankara: Birleşik Yayınevi, 1992.
- Âmidî, Seyfüddin. Gâyetü'l-merâm fi ilmi'l kelâm. Kâhire: Hasan Mahmut Abdüllatif, 1971.
- Aydın, Mehmet. "Beşâirü'n-Nübüvve". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 5/549-550. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Aydın, Mehmet. "İzhârü'l-Hak". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 23/507-509. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Aydoğmuş, Recep. "Hristiyan Arap Yuhanna ed-Dimeşkî'nin İslam Eleştirisi". Artuklu Akademi, 7/1, (Haziran 2020) <https://doi.org/10.34247/artukluakademi.692084>
- Ayğın, Fadıl. *Son Peygamberi Müjdelemek*. İstanbul: İSAM, 2015.
- Bağdâdî, Abdülkâhir. el-Fark beyne'l-firak. nşr. M. M. Abdülhamit. Beyrut: Mektebetü dâri't-Turas, 1969.
- Bâkıllanî, Ebû Bekir. Kitâbu't-temhîdî'l-evâil ve telhisü'd-delâil. thk. İmadüddîn Ahmed Haydar. Lübnan: Müessesetü kütübi's-sekafiyye, 1987.
- Bedevî, Abdurrahman. min Tarihu'l-ilhad fi'l-İslâm. Beyrut: Dirasatü'l-İslâmiyye, 1980.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin, Delâilü'n-nübüvve. thk. Abdul'muti Kalaci. 1-7. Cilt. Beyrut: Dâru'r-Reyyan li't-Turas, 1405.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. el-Camiu's-sahih (Sahihü'l-Buhari). 1-8. Cilt. İstanbul: y.y., 1981.
- Caglayan, Harun. "Elçi ve Vekil Bağlamında Nübüvvet". e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi 8 / 2 (Nisan 2016): 67-95. <https://doi.org/10.18403/emakalat.19044>.
- Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr. Resâil'ü Câhız Hucecü'n-nübüvve. Beyrut: y.y. , ts.
- Cürcanî, Şerif Ali. et-Ta'rifat. 1-7. Cilt. Beyrut: Abdurrahman Umeyra, 1987.
- Ebû Hatim er-Râzi, Ahmed b. Hamdan. A'lâmü'n-nübüvve. London: Darü's-sâki, 2003.
- Ebû Zehrâ, Muhammed. İmam Şafii. çev. Osman Keskiöğlü. İstanbul: DİB Yayınları, 2020.
- Elmalılı, M. Hamdi Yazır. Hak Dini Kur'ân Dili: Yeni Meâlli Türkçe Tefsir. İstanbul: y.y. , 1979.
- Fârabî, Ebu Nasr. Ârâu ehli'l--medinetü'l-fâdıla. nşr. A. Nasrî Nadir. Beyrut: 1985.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kasım. Tebyînü kezibi'l-müfterî fi ma nusibe ila imami'l-Eş'ari. Beyrut: M. Zahid Kevseri, 1979.
- Hayyât, Ebû'l-Husayn. el-İntisâr. Kâhire: H. S. Nyberg, ts.

- Harputî, Abdullatif. Tenkihu'l kelâm fi akâidi ehli'l-İslâm. çev. İbrahim Özdemir-Fikret Karaman. Elazığ: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed. el-Fasl. fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihâl. 2 Cilt. Riyad: M. İbrahim Nasr, Abdurrahman Umeyra, 1982.
- İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed. es-Sîre. nşr. Seyyid Zekkâr, Beyrut: Darü'l-fikr, 1978.
- İbn Fâris, Ebü'l-Huseyn. Mu'cemü mekâyisi'l-lugâ. Beyrut: Muhammed Harun, 1991.
- İbn Fûrek, Ebu Bekir Muhammed. Mücerredü Makâlâti's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî. Beyrut: Daniel Gimaret, 1987.
- İbn Hanbel, Ahmed. Müsnedü Ahmed b. Hanbel. 1-6 Cilt. İstanbul: y.y. , 1982.
- İbn. Hanbel, Ahmed. er-Red 'ale'z-zenâdika ve'l-Cehmiyye, thk. Sabri b. Selame Şahin. Beyrut: Darü's-Sebat, ts
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. Fethu'l- Bari bi şerhi Sahihü'l-Buhari. Beyrut: Abdülaziz b. Abdullah b. Baz, ts.
- İbn Mânzur, Muhammed b. Mükerrrem. Lisanü'l- 'Arab. 1-18. Cilt, Beyrut: Ali Şîrî 1988.
- İbn Rüşd, Ebû Velid Muhammed. el-Keşf 'an minhâci'l-edille. çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1985.
- İbnü'l-Kayyim el-Cevzîyye. Medâricü's-sâlikîn beyne iyya kena'büdu ve iyya ke'nestâin. thk. M. Mu'tâsım billah el-Bâğdâdî. I-III. Cilt, Beyrut: Darü'l-kitabi'l-arabi, 1996.
- İbn Kesir, İsmail b. Ömer. Ahvâli'r-Resûl şemâilü'hu ve hasaisuh. el-Fûsul fi's-sire. nşr. Müessesetü Ulumi'l-Kur'ân, ts
- İbn Kemmune, Said b. Mansur. Tenkihu'l-ebhas li'l-mileli's-Selâs. Beyrut: Darü'l ensar, ts.
- İbn Kuteybe, Müslim ed-Dinâverî. Kitabü A'lâmü'r-Resûlullah. thk. Muhammed b. Delim b. Sa'ad. Riyad: Dâru's-Sem'î, 2020.
- İbn Nedîm, Ebu'l-Ferec. el-Fihrist. Karaçi: Rıza Teceddüd, ts.
- İbn Sina, Ebû Ali. eş-Şifa İlahiyyât. Beyrut: İbrahim Mezkûr, ts.
- İbn Rabben et-Taberî, Ali. ed-Din ve'd-Devle fi isbati Nebiyyi Muhammed. nşr. Âdil Nüveyhiz. Beyrut: 1982.
- İbn Teymiyye, Takiyüddin. en-Nübüvvât. Beyrut: y.y. , 1985.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh. Delâilü'n-nübüvve. Beyrut: Darü'n-nefâis, 1986.
- İsfahânî, Ebü'l-Ferec Ali b. Huseyn. Kitabü'l-Egânî. Beyrut: y.y. , ts.
- İsfahânî, Ragıb. el-Müfredat fi garîbi'l-Çur'ân. Kâhire: Muhammed Seyyid Kilanî, 1961.
- Itr Hasen Diyauddin. Nübüvveti Muhammed fi'l-Kur'ân. Beyrut: y.y. , 1990.
- Kādî Abdülcebbâr, Ahmed el-Hemedani. el-Muğni fi ebvâbi't-Tevhid ve'l-'Adl. thk. Taha Hüseyin, İbrahim Mezkûr. 1-17. Cilt, Kâhire: eş-Şeriketü'l-Mısriyye 1965.

- Kādî Abdülcebbâr. Tesbitü delâilü'n-nübüvve. 1-2. Cilt, Kahire: Darü'l-Mustafa, ts.
- Kādî Abdülcebbâr. Şerhu'l-usulü'l-hamse. Beyrut: Ahmed b. Hüseyin Ebu Haşimi, 2001.
- Kātip Çelebî, Hacı Halîfe. Keşfü'z-zünun. Bağdat: Mektebetü'l-müsenna, 1941.
- Kâsım b. İbrahim er-Ressî. el-Mecmu'ul-Kütub ve'r Resail, thk. A. Ahmed Cedban. Yemen: Darü'l-Hikmeti'l Yemeniyye, 2001.
- Karadeniz, Osman. Mûcize Problemi. (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), 1984.
- Kitâb-ı Mukaddes Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedid Tercümesi.* İstanbul: Maârif-i Umûmiyye Nezâreti, 1885.
- Kindî, Ya'kûb b. İshak. Felsefi Risaleler. çev. Mahmut Kaya. İstanbul: Klasik Yayınları, 2002.
- Kılavuz, Ahmet Saim. "A'lâmü'n-Nübüvve". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 2/339. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Mahmud. Abdulhalim. Delâilü'n-nübüvve ve mu'cizatü'r-rüsûl. Kahire: y.y. , 1984.
- Makdisî, İbn Mutahhar. el-Bed' ve't-Târih. 1-4. Cilt. Beyrut: Mektebetü's-sekafeti'd-diniyye, ts.
- Malâtî, Ebü'l Hüseyin. et-Tenbîh ve'r-red. Beyrut: M. Zahid el-Kevseri, 1968.
- Mâtürîdî, Ebû Mânsur. Kitâbu't-Tevhîd. thk. Fethullah Huleyf. Dar'ul Camiâtul-Mısriyye İskenderiye ts.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed. A'lâmü'n-nübüvve. Beyrut: Darü'l kütübü'l-ilmiiyye, 1986.
- Malâtî, Muhammed b. Ahmed. et-Tenbih ver'r-red. Beyrut: M. Zahid el-Kevseri, 1968.
- Mes'udî, Ali b. Hüseyin. Mürucu'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher. thk. M. Muhyiddin Abdülhamit. 1-4. Cilt, Kâhire: Matba'atu's-Sa'ade, 1964.
- Molla Câmî, Nureddin Ahmed b. Muhammed. Şevâhidü'n-nübüvve Tercümesi. çev. Muzaffer Ozak. İstanbul: Sıraç Yayın, 1958.
- Nesefî, Ebü'l-Mu'în. Tebsiratü'l-edille. nşr. Hüseyin Atay, Şaban A. Düzgün. 1-2 Cilt, Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Râzî, Fahreddin, el-Meţâlibü'l-'âliye. 1-8. Cilt. Beyrut: Ahmed Hicazi Sekkâ, 1987.
- Sâbunî, Ebû Muhammed Nureddin. el-Bidaye fi Usulî'd-Din. Beyrut: Bekir Topaloğlu, 1979.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn. Târîhu'l-hulefâ'. Kâhire: Matbaatü's-saade, 1952.
- Şirazî Hibetullah. el-Mecalisü'l-Müeyyeddiyye. Kâhire: Muhammed Abdulgaffar, 1994.
- Teftâzânî, Sâ'düddîn. Şerhu'l-'Aķâ'id. Kâhire: Ahmed Hicâzî Sekkâ, 1988.
- Tehanevi, Muhammed Ali b. Ali. Keşşafü İstilahatî'l-Funun. 1-4. Cilt. Beyrut: Dâru's-Sadr, 1998.
- Topaloğlu, Bekir-Çelebi, İlyas. Kelâm Terimleri Sözlüğü. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
- Topaloğlu, Bekir. "Tesbitü Delâilü'n-Nübüvve". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 40/535-536. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Ya'kübü, Vehb b. Vâzih. Tarihu'l-Ya'kübü. 1-6 Cilt, Beyrut: Dam Sader, ts.

Yavuz, Y. Şevki. "A'lâmü'n-nübüvve" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 2/337-338. İstanbul: TDV Yayınları 1989.

Yavuz, Y. Şevki. "Delâilü'n-nübüvve" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 9/115-117, İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Yavuz, Y. Şevki. "Nübüvvet" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 33/279-285, İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Uzeyme Salih. Mustalahâtü'l-Kur'âniyye. Beyrut: y.y. , 1994.